

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ**

Навчально-науково-виробничий центр

Кафедра публічного адміністрування у сфері цивільного захисту

ПЛАН-КОНСПЕКТ

лекцій з дисципліни

**«Етнополітичні процеси і конфлікти в сучасній
Україні»**

за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування»

Укладач:
Крюков Олексій Ігорович, д.держ.упр., проф.,

Харків 2020

ЗМІСТ

ТЕМА 1. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЮ СФЕРОЮ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФОРМИ.....	3
1. Сутність і місце етнонаціонального фактора в державному управлінні	3
2. Організаційно-регулятивний вплив держави на управління етнонаціональними процесами.....	6
3. Механізм прийняття та реалізації управлінських рішень в етнонаціональній сфері.....	21
Тема 2. ДЕРЖАВНА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ – ГОЛОВНИЙ НАПРЯМ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ	24
1. Засади етнонаціональної політики та їх місце в державному управлінні	24
2. Становлення етнонаціональної політики України.....	32
3. Питання вибору моделей етнодержавотворення як управлінське завдання	40
ТЕМА 7. Міграційні процеси в Україні. Біженці, їх статус і проблеми	48
1. Суть міграційної політики на сучасному етапі та її правові основи.....	48
2. Чинники міграції.....	52
ТЕМА 9. ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ	57
1. Етнополітичні чинники конфліктів	57
2. Толерантність як засіб саморегуляції поліетнічного суспільства..	71
3. Діяльність державних управлінських структур щодо попередження та розв'язання етноконфліктів.....	74

ТЕМА 1. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЮ СФЕРОЮ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФОРМИ

Мета: сформувати у слухачів уявлення про сутність, зміст, форми державного управління етнонаціональною сферою та визначити їх взаємозв'язок з політичними процесами. Задля цього:

- розкрити сутність етнонаціональної сфери як складової системи суспільства, розкрити зміст та поняття етнонаціональної структури, етносоціальної групи та їх взаємозв'язок;
- визначити складові етнонаціональної сфери суспільства та розкрити основні механізми її функціонування;
- надати загальну характеристику сучасних етнополітичних процесів;
- виявити етнополітичні інституції, визначити їх поняття та класифікацію.

Результати навчання:

Після вивчення теми слухачі повинні:

- оволодіти знаннями щодо сутності, змісту, форм державного управління етнонаціональною сферою;
- набути вміння аналізу діяльності держави в етнонаціональній сфері;
- засвоїти навички аналітичного мислення щодо механізму прийняття та реалізації управлінських рішень в етнонаціональній сфері.

План лекції

1. Сутність і місце етнонаціонального фактора в державному управлінні
2. Організаційно-регулятивний вплив держави на управління етнонаціональними процесами
3. Механізм прийняття та реалізації управлінських рішень в етнонаціональній сфері

Анотація змісту лекції

1. Сутність і місце етнонаціонального фактора в державному

управлінні

Сьогодні Україна стоїть на шляху формування соціально орієнтованої ринкової економіки, побудови демократичної, соціальної правової держави та створення цивілізованого громадянського поліетнічного суспільства. Українська держава рухається принципово новим, не властивим для неї раніше шляхом – від республіки в складі колишнього Радянського Союзу до незалежної парламентсько-президентської республіки з багатопартійним парламентом, місцевим самоврядуванням і проголошеним Конституцією України поділом влади на законодавчу, виконавчу та судову; від тоталітарної до демократично-правової держави.

Поняття національний фактор у державному управлінні. Складова державного управління обумовлена етнічним чинником, що за певних обставин може суттєво впливати на прогрес країни.

Українська державність своїм відновленням великою, якщо не вирішальною, мірою зобов'язана етнонаціональному факторові. Незалежність України, що виборювалася, передусім, українською нацією, була підтримана також переважною більшістю населення неукраїнської національності зі сподіванням на вільний розвиток у новій державі. Глибокі демократичні традиції співжиття різних національностей на теренах України нині одержали нові можливості для свого етнополітичного й культурного розвитку. Проте, на думку багатьох етнополітологів, спостерігається певна недооцінка етнокультурного потенціалу українського суспільства. Національна енергія ще не «вплетена» належним чином у контекст модернізаційних процесів та етнодержавотворення.

У системі управління національними процесами необхідно виділити два вектори їх можливого розвитку – ескалацію та прогресивну еволюцію. Під ескалацією розуміється стихійний процес виникнення та зростання міжнаціональної напруги, що відображається в таких негативних явищах, як посилення взаємних етнічних образ, стійке поширення етнофобій на деяких територіях, можливість масових етнічних зіткнень. Прогресивна еволюція, у

свою чергу, передбачає перехід від стійкої конфронтації між етнічними групами до політично організованої опозиції національних рухів, які домагаються реалізації своїх цілей у демократично-інституціалізованих формах у вигляді спеціально розроблених політико-ідеологічних програм, що дозволило б увести міжнаціональні відносини в русло регульованого процесу, який передбачає еволюційний розвиток міжнаціонального конфлікту, щоб він не набув соціально-деструктивного напрямку.

Зупинимось на етимології поняття управління. Неважко помітити, що саме слово «управління» є однокореневим зі словами «правильно», «правити», «правда» тощо. Ці слова виникли в глибоку давнину і спорідненість їх прийнято пояснювати спільним міфологічним походженням. В стародавніх міфах про дерево світу вважалося, що все, що знаходиться справа та вгорі на цьому дереві – добро, все, що зліва і внизу – зло. Правий світ – правильний світ, світ порядку, лівий світ – неправильний світ, світ хаосу (цікавим є той факт, що «лівий світ» не можна було означувати словами, існувало табу на згадування «неправильного світу» в індоєвропейських мовах). Цей первинний зміст відобразився також в українському слові «справа» (діло). Тобто, порядок формується конкретними справами, діями. Отже, виходить, що в українській ментальності поняття «управління» співвідноситься з упорядкуванням, формуванням порядку в певних системах.

Ще один момент відносно вживання термінології «правого світу». Не лише слово «управління», але й слово «право» етимологічно пов'язане з цим світом. Цікавим є той факт, що подібна спорідненість (окрім слов'янських мов) спостерігається також у французькій мові (слово «droit» одночасно означає і «правий», і «прямо», і «право»).

Слід виділити праці П.І.Надолішнього – вченого, котрий присвятив наукові пошуки новому напрямку – державному управлінню етнонаціональною сферою. Через призму понять “етнонаціональний фактор”, “етнонаціональна політика”, “державне управління”, “етнічна

самоорганізація” та ін. ним розглядаються теоретико-методологічні та практичні проблеми регулювання впливу держави на сферу етнічного буття, розкриваються роль етнонаціонального фактора у здійсненні адміністративної реформи, становлення системи державного управління у цій сфері на регіональному рівні.

У провідних наукових центрах України розробляється суто етнополітична проблематика, визначаються базові фактори, що зумовлюють необхідність формування й реалізації державної етнонаціональної політики. У науковий вжиток вводяться документи, що розкривають історичний досвід етноуправління та сучасну практику її проведення в Україні, а також документи загальносвітового і європейського рівня з окреслених проблем. Формується етнодержавознавство, що розглядається як системотворчий фактор у становленні нової галузі науки, який реалізує свою мету на базі новаторського переосмислення теоретичного багатства етнодержавотворення.

2. Організаційно-регулятивний вплив держави на управління етнонаціональними процесами

Державне управління характеризується як галузь знань та вид соціальної діяльності, сфера практичної діяльності, пов'язаної з вирішенням проблем державної організації та регулюванням суспільного життя. Цей організаційно-регулятивний вплив держави може бути поділений на дві складові – політичну та адміністративну. У межах першої – політичне управління, другої – фактично механізм втілення політичного курсу, сформованого вищими органами влади. Державне управління більш раціональне, оскільки воно функціонально організоване, вирішує конкретні завдання та має три структурних рівні управління. Вищий, інституціональний, рівень межує між політичним і державним управлінням. На ньому визначаються стратегічні цілі, загальна політика і головні завдання

її здійснення. Середній, адміністративний, рівень – сфера функціонального управління (адміністрування). На ньому будь-яке управління аналізується та розподіляється на організаційно-управлінські компоненти: планування, організація, керівництво, контроль та ін. На третьому рівні, технологічному, низькому, відбувається безпосереднє задоволення соціальних потреб у послугах державного управління суспільством у цілому або окремими колективами чи окремими людьми.

Раціональне з'ясування природи та сутності державного управління передбачає всебічний розгляд його як системи і процесу взаємовпливу з навколишнім соціальним середовищем. По-перше, система державного управління утворюється підсистемами цілей і принципів державного впливу на громадську життєдіяльність. Такий владний вплив виявляється в правовій формі та включає організаційні структури державного апарату, систему державної бюрократії (персонал), певні ресурси, прямі та зворотні зв'язки між суб'єктами та об'єктами управління.

Аналогічно розглядаються співвідношення та взаємозумовленість понять “державне управління” і “політика”. Як вищий щабель управління суспільними процесами, політика відіграє провідну роль порівняно з державним управлінням. У науковій думці є різноманітні погляди на цей феномен. Харківський вчений М.І.Сазонов узагальнює погляди на політику, зводячи їх до чотирьох основних інтерпретацій.

1. Політика як відносини, що обіймають злагоду, підкорення, панування, конфлікт і боротьбу між людьми (індивідами чи групами) – внутрішня політика, а також між державами – зовнішня політика. Підґрунтям такого розуміння є уявлення про спілкування людей, їх взаємодію і спільне розв'язання загальних справ, що виступають як справи державні.

2. Ототожнення політики з іншими політичними явищами, зокрема такими, як влада, панування, отже, і держава. Основою для цієї інтерпретації є управлінська діяльність, організація контролю держави, знання й уміння тих, хто безпосередньо здійснює управління, а також життєдіяльність як

природна властивість особи займатися спільно з іншими людьми загальними справами.

3. Функціональне трактування, тобто усвідомлення політики через властиві їй конкретні функції управління, розподілу ресурсів, збереження внутрішнього та зовнішнього миру. Це розуміння політики виходить із того, що залежно від конкретного часу історичного розвитку її функції можуть змінюватися.

4. Телеологічна інтерпретація політики, тобто уявлення про неї через визначення цілей, які досягаються.

Отже, політика – це діяльність, спрямована на загальну організацію суспільства, узгодження інтересів окремих громадян і соціальних спільнот шляхом застосування влади як відносин панування і підкорення. Субстрат політичного тут складають, по-перше, діяльність щодо керівництва та уособлення єдності матеріальної (організаційна і контрольна діяльність державних структур) та духовної (теоретична діяльність, політична свідомість і т. ін.) форм; по-друге, загальне організаційне начало, в центрі якого є інтереси; по-третє, влада, що становить собою особливе вольове ставлення суб'єкта до об'єкта, в якому перший примушує, а другий – підкорюється.

Влада засобом здійснення політики й одним із фундаментальних управлінських чинників. Вона всюди, де є стійкі об'єднання людей, класів, етноспільнот, груп і колективів. Влада – це певні взаємозв'язки, що передбачають наявність суб'єкта й об'єкта за особливого вольового ставлення першого до другого. Володарювання в суспільстві багатоманітне, але найбільш ефективно воно здійснюється у формі легітимних інституцій. Легітимність влади пов'язана з наявністю в неї авторитету, підтримки з боку суспільства. Центральним інститутом вищої політичної влади виступає держава. У сучасній науці держава розуміється як організація, система установ, наділених верховною політичною владою на певній території, що має певні ознаки, а саме:

- відокремлення публічної влади від суспільства, її розбіжність із організацією всього населення, поява верстви професіоналів-управлінців;
- обмежена кордонами територія, на якій діють закони й повноваження держави щодо людей;
- суверенітет, тобто верховна влада, рішення якої обов'язкові для всіх громадян, організацій та установ держави;
- монополія на легальне застосування сили і фізичного примусу;
- право на збирання податків із населення;
- обов'язковість членства в державі – громадянство;
- право на представництво суспільства як цілого і захист його інтересів у міжнародних інстанціях та інституціях.

Таким чином, державна влада – це найвище і найбільш повне втілення політичної влади. Це влада, яка здійснюється за допомогою спеціального апарату на певній території і має можливість застосовувати засоби організаційного та законодавчо-правового примусу. У відносинах понять “політика”, “влада”, “державна” та “державне управління” простежується певна підлеглисть і взаємозалежність: політика зумовлює необхідність своєї реалізації засобом влади в особі держави. Остання безпосередньо здійснює функції державного управління соціальними процесами, національними відносинами зокрема. Процес державного управління – це свідома та цілеспрямована діяльність певних інституцій, пов'язана з реалізацією політики суб'єктами публічної влади. Іншими словами, політична влада первинна відносно управління, оскільки не кожен працівник управління (наприклад, фахівці, технічні виконавці, навіть функціональні керівники) наділений реальною владою, але кожен працівник управління, який наділений владними повноваженнями, виконує конкретні функції управління. Також зрозуміло, що немає суспільства як складної самокерованої системи без управління, як немає соціального управління без панівної волі, влади, легітимність якої виявляється в певних інституціях. Управління – це є організаційна діяльність держави, спрямована на

виконання її завдань і функцій. Управління здійснюється шляхом цілеспрямованого впливу на свідомість і волю, а також на інтерес людини в досягненні поставленої суб'єктом мети. А будь-яка цілепокладаюча діяльність людей пов'язана з реалізацією їхнього інтересу як усвідомленої потреби, що зумовлена їх матеріальним буттям, потребами та інтересами соціальних груп, класів, націй та етноспільнот. Об'єктами управління є соціальна організація суспільства з властивими їй соціальною структурою і соціальними процесами.

Сутність управління зумовлюється завжди і скрізь потребами суспільного розвитку, інтересами певних соціальних і етнонаціональних спільнот, верств і груп. Протягом років незалежності в Україні йшла безперервна й багато в чому закономірна реорганізація апарату державного управління, що пов'язано зі становленням державності, вибором моделі, у тому числі й етнонаціональної, державного розвитку. Але на цьому шляху відбувалися та відбуваються “помилки росту”: чи то збільшується, чи то зменшується кількість управлінських структур, або вони об'єднуються, або роз'єднуються, змінюється їх функціональне призначення. Усе це мало певний ефект, та витрати були настільки значними, що, зрештою, величезні зусилля виявлялися марними. Це стало ще одним із доказів того, що без фундаментальних досліджень емпіричні знання знекровлюються та, врешті-решт, не сприяють вирішенню конкретних практичних завдань.

Отже, “державне управління” як дефініція – це управління, яке здійснюється в загальнодержавному масштабі спеціальним суб'єктом – органами державної влади. Таке управління, будучи механізмом реалізації державної влади, і є нічим іншим, як процесом реалізації політичної влади. У цьому аспекті простежується певне співвідношення влади й управління.

Державне управління – це діяльність виконавчо-розпорядчого характеру, а виконавчий характер то є організаторська, виконавчо-розпорядницька діяльність державних органів; це також діяльність органів державного управління, здійснювана на підставі та з метою виконання

законів, тобто підзаконна діяльність, яка, проте, має владно-розпорядчі повноваження.

Основні процеси в національній галузі характеризуються суверенним самоутвердженням української нації, і на цій загальній підставі відбувається національне самоутвердження інших етнонаціональних угруповань, які проживають в Україні, що не можна не враховувати в культурі державного управління.

У структурі етнополітичного менеджменту можна виділити такі рівні:

1) стратегічний – рівень прийняття етнополітичних рішень (президент, парламент);

2) тактичний – розроблення конкретних рішень (відповідні органи в структурі Кабінету Міністрів) які реалізують законодавчі акти, Укази Президента України;

3) оперативний – реалізація державної етнополітики в регіонах і відстеження результатів впровадження минулих рішень (регіональні підрозділи органів державного управління).

Головними функціями етнополітичного менеджменту є наступні:

1) правова – розроблення та законодавче оформлення імперативних настанов (законів, указів тощо) з урахуванням науково-теоретичних (економічних, правових, соціологічних та ін.) розробок і різноманітних факторів (етнопсихологічних, етнокультурних), які впливають на реалізацію державної етнополітики;

2) контрольна – контроль за виконанням законодавчих та нормативних актів у сфері міжетнічних відносин;

3) організація взаємодії – утворення регіональної структури управління.

Серед методів етнополітичного менеджменту виділяють:

1) прогнозування – на підставі інформації, отриманої під час здійснення постійного моніторингу етносоціальних процесів;

2) адміністрування – організаційне регламентування через закони,

декрети, постанови, укази, статути тощо;

3) моделювання – створення моделей розвитку майбутніх управлінських ситуацій у галузі державної етнополітики;

4) економічне регулювання шляхом фінансової підтримки різних конструкцій розвитку етнополітичної сфери;

5) надання соціальних пільг і гарантій представникам етнічних меншин;

6) політичне регулювання – сприяння діяльності громадських і політичних організацій етнічних меншин.

Метою етнополітичного менеджменту є запобігання міжетнічним конфліктам шляхом впровадження дійових заходів у латентний період їхнього розвитку; сприяння формуванню в державі інтеграційного типу етносоціального розвитку суспільства.

Суттєвою є точка зору авторів енциклопедії “Міграційні процеси в сучасному світі”, в якій управління етнонаціональними процесами визначається як цілеспрямована діяльність із регулюванням етнонаціональних відносин, що містить у своїй основі теорію, принципи, головні напрямки, систему заходів реалізації. Разом із визначенням тут вказується й на сутність управління, а саме:

– зумовленість етнонаціональних процесів соціально-економічною та культурною політикою;

– науковість, що передбачає суворе врахування закономірностей та тенденцій розвитку етносів та національних відносин;

– визначення цілей, вибір шляхів, форм та методів їх досягнення;

– кваліфікований прогноз та оцінка політичного курсу;

– диференційований підхід до етнонаціональних процесів з урахуванням етнорегіональних аспектів, природно-кліматичних умов, соціально-історичних особливостей формування та існування етноспільнот;

– урахування особливостей демографічних та міграційних процесів у регіонах, етнічного складу та співвідношення титульних та нетитульних

націй;

- рівні етнічної самосвідомості, традиції, звичаї та стосунки етнічних спільнот з іншими верствами, включаючи міжособистісні;

- зважання на геополітичний фактор, який включає наявність чи відсутність в етноспільнот етнічної батьківщини за межами території проживання, міждержавні стосунки, світовий досвід врегулювання міжетнічних відносин тощо.

Таким чином, державне управління етнонаціональними процесами – це цілеспрямований вплив владних структур на всю сукупність соціальних умов життєдіяльності етноспільнот, представників різних національностей етнічної сфери країни, спрямований на вирішення етнополітичних завдань із метою зміцнення міжнаціональної злагоди і стабільності та прогресу поліетнічного суспільства.

Державне управління етнонаціональними процесами з урахуванням вищеозначених завдань має виконувати певні функції, передусім такі:

- функцію з визначення стратегічної мети, накреслення цілей та завдань, розроблення програм діяльності відповідно до інтересів етнічних груп країни;

- організаційно-регулятивну функцію, тобто функцію регулювання діяльності соціальних та політичних інститутів, суспільних груп, національних товариств та рухів;

- інтегративну функцію, що спрямована на зближення етнонаціональних спільнот на основі спільності їх корінних інтересів та цілей;

- функцію підтримання та зміцнення етнополітичної злагоди в суспільстві, забезпечення його цілісності як політичної системи;

- прогностичну функцію, що включає в себе розроблення цілей і завдань поліетнічного суспільства, превентивних засобів із запобігання можливим ускладненням та загостренню етнонаціональних ситуацій у країні, регіоні;

– функцію виховання громадян у дусі поваги до національної гідності кожного, високої культури міжнаціонального спілкування, непримиримості до проявів ксенофобії, шовінізму, націонал-радикалізму, екстремізму та ін.

Залежно від змісту, спрямованості етнонаціональної політики, деякі її функції можуть надалі активізуватися, інші – виявляти себе меншою мірою. У взаємодії з технологіями державного управління етнонаціональними процесами вони доповнюють, підсилюють одна одну і здатні досягати мети, якщо суб'єктно-об'єктні відносини розвиватимуться шляхом демократії та реалізації прав і свобод людини й нації (див. Додаток А). Їх буде конкретизовано в наступних розділах праці.

У державному управлінні етнонаціональними процесами має спрацьовувати чіткий механізм, який включає в себе наступні компоненти:

– керовану систему – об'єкт управління (етнонаціональна сфера в цілому);

– керівну систему – суб'єкт управління (держава, етноспільноти, їх об'єднання та рухи);

– принципи, комплекс важелів, методів управління, блок нормативних актів, спрямованих на діяльність управлінської системи;

– управлінський процес, його стадії, функції, оцінка ефективності.

Структура механізму управління етнонаціональними процесами залежить від конкретного об'єкта управління. Наприклад, у механізм управління мовним життям, окрім традиційних структурних компонентів, включаються міжетнічні установи, установи з управління духовними процесами етноспільнот – творчі спілки, інституції врегулювання міжетнічних конфліктів: засоби масової інформації, громадські організації, наукові інституції тощо.

За своєю суттю управління етнонаціональною сферою зводиться до взаємодії суб'єктів та об'єктів, його змістом є упорядкування системи національних відносин відповідно до притаманних їм закономірностей. При цьому суб'єкт і об'єкт управління є складно організованими системами зі

своїми елементами. Їх об'єднують спільні управлінські закономірності. В етнонаціональній сфері взаємодія суб'єктів і об'єктів управління віддзеркалює все якісне розмаїття національних відносин.

Об'єктом державного управління є етнонаціональна сфера, її суттєва частка, етнодемографічна зокрема. Остання характеризується етнічним складом населення. Відомо, що на території України мешкають представники біля 130 національностей загальною кількістю 48,5 млн. осіб (перепис 2001 р.). Етнічних українців у складі населення країни було 37,5 млн. осіб, або 77,8 %. Вони відносно рівномірно розселені по території держави. Питома вага всіх інших національностей складала 22,2 %, або 15.9 млн. осіб. Найчисленнішим етносом після українського є російський, частка якого в населенні країни становить 17,3 %. Найбільшою на момент перепису була частка етнічних росіян в Автономній Республіці Крим – 1180,4 тис. осіб (58,3 % у загальній кількості населення), у Луганській області – 991,8 тис. осіб (39,0 %), Донецькій – 1844,1 тис. осіб (38,2 %), Харківській – 742,0 тис. осіб (25,6 %), Запорізькій – 476,8 тис. осіб (24,7 %), Одеській – 508,5 тис. осіб (20,7 %), Дніпропетровській – 627,5 тис. осіб (17,6 %), у м. Києві – 337,3 тис. осіб (13,1 %), Херсонській – 115,2 тис. осіб (14,1 %). Разом з етнічними українцями росіяни складають 94,7 % від усього населення держави. Від того, як складатимуться стосунки між українцями й росіянами як на міждержавному, так і на внутрішньодержавному рівнях, багато в чому залежатиме подальша доля держав України й Росії (див. Додаток Б).

Як уже було сказано, у середовищі двох етнічних спільнот – української та російської – відбуваються суттєві зміни, які мають визначити суть управлінських рішень в етнонаціональній політиці. Якщо порівняти кількісні зміни у співвідношенні цих двох етноспільнот протягом 1970–1989 років, картина буде такою: кількість етнічних українців зросла з 35,2 до 37,4 млн. осіб, росіян – з 9,1 до 11,3 млн. осіб. Таким чином, приріст українців за вказаний час був 6,25 %, росіян – 24,2 %. Відповідно була

протилежною спрямованістю у динаміці цифр, що відбивали частку українців і росіян у населенні УРСР. За вказаний час частка українців зменшувалась від 74,9 до 72,7 %. Тобто за 20 років вона зменшилась на 2,2 %. Навпаки, частка росіян складала, відповідно, 19,4 та 22,1 % і збільшилась на 2,7 %.

Іншою виявилася динаміка чисельності даних національностей після виборення Україною незалежності. Так чисельність осіб українського етносу збільшилася з 37, 4 млн. до 37,5 млн. (при загальному зменшенні абсолютної чисельності мешканців України), а російського – зменшилася з 11,3 млн. до 8,3 млн. осіб. За роки, що минули від перепису 1989 року, кількість українців зросла на 0,3%, а їх питома вага серед жителів України – на 5,1 відсоткових пункти. А питома вага росіян у загальній кількості населення зменшилась на 4,8 % складала 17,3 відсотків (див. Додатки В.1-В.2).

Динаміка кількості етнічних українців і росіян за вказаний період обумовлена в основному двома факторами. Перший – міграційний. Період 1970-1989 рр. характеризувався міграційними потоками росіян в Україну, в основному пенсійного віку – військові, із районів з важкими умовами життя та праці), у зворотному напрямку мігрували етнічні українці, в основному на освоєння російських просторів – Сибіру, Півночі. Після 1991 року ці процеси припинилися, по-перше, а, по-друге, відбулося природне скорочення населення старшого віку і відтік етнічних росіян за межу України.

Другий – політико-психологічний. Він зумовлений пріоритетністю російського фактора за часів існування Радянського Союзу і становлення нової спільноти "радянського народу" (більшими можливостями етнічного росіянина у кар'єрних перспективах на теренах СРСР, „впровадженням” російської мови в усі сфери життєдіяльності суспільства та ін.). Такі тенденції спонукали часто батьків записувати дитину в графу „національність” свідоцтва про народження дитини росіянином, особливо серед змішаних шлюбів.

Управління міжнаціональною сферою, його ефективність великою мірою визначаються регіональними особливостями. Україна має у своєму

складі низку регіонів із різним рівнем національної свідомості корінної нації, з відмінним історичним досвідом, із несхожими геополітичними, ідеологічними й етнокультурними орієнтаціями та симпатіями населення. Можна погодитися з науковцями, які поділяють країну за географічним положенням на такі відмінні за етнонаціональними ознаками регіони: Середнє Подніпров'я (Центральна Україна), Захід, Схід, Південь, Крим. Найбільшим серед них є Середнє Подніпров'я, яким охоплені Вінницька, Дніпропетровська, Сумська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська області. У цьому регіоні мешкає 17,8 млн. осіб (36,7 % населення країни). Переважну більшість тут складають українці – 15,7 млн. осіб (88,0 % населення регіону). На росіян припадає 1,7 млн. осіб (9,3 %). Проживають тут також велика кількість євреїв, із яких понад 17,9 тис. – у м. Києві; білорусів; поляків.

Розглянемо регіон Західної України, до якого належать Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області. Тут мешкає майже 11,0 млн. людей (22,7 % населення України). Питома вага українців у цьому регіоні вища – 10,1 млн. осіб (92,3 %), на росіян же припадає 306,5 тис. осіб, або 3,0 % населення регіону. Окреме місце в регіоні посідає Закарпатська область з її поліетнічним складом населення. Автохтонне населення області, окрім загальноукраїнської свідомості, зберігає і місцеву – русинську.

До регіону Східної України входять усього три області – Донецька, Луганська та Харківська з населенням 10,3 млн. (21,2 %), а площа регіону – лише 14 % території України. У цьому регіоні хоч і проживає більшість українців – 61,1 % від загальної кількості населення (або 6,3 млн. осіб), проте це не набагато більше, ніж кількість росіян – 34,9 % (або 3,6 млн. осіб) від загальної кількості мешканців корінної нації. Серед етнополітичних конфліктогенних ситуацій у Східному регіоні варто назвати наступні: відчутні проросійські настрої, вимоги двомовності, протиставлення Східного регіону Західному, низька національна самосвідомість українців, на відміну

від росіян.

До Південного регіону входять Миколаївська, Херсонська, Одеська і Запорізька області. З усього населення Півдня (6,8 тис. осіб) українців – 4,9 тис. (71,9 %), частка росіян – 1,3 тис. (19,4 %). Незважаючи на досить значну питому вагу українців у регіоні, рівень їх національної свідомості доволі низький, вони здебільшого байдуже ставляться до проблем збереження та відновлення власної етнічної ідентичності.

АР Крим посідає особливе місце в етнополітичному житті України. Зараз у Автономній Республіці Крим (АРК) з усього населення, включаючи м. Севастополь, у 2,4 млн. осіб на росіян припадає 1,4 млн. (60,4 %), українців – 576,6 тис. (24,0 %), білорусів – 3.5 тис. (1,5 %), євреїв – 5,5 тис. (0,3 %), кримських татар – 245,2 тис. (10,2 %), татар – 13,5 тис. (5,6 %), є й інші національності. У середньому в Криму в містах проживає близько 70 % населення, у тому числі 74,4 % росіян, 59,7 – українців, 95,6 – євреїв, 63,2 – білорусів [187, 456, 464].

Серед етнополітичних проблем в управлінні щодо АРК у державній етнонаціональній політиці потребують на увагу наступні проблеми:

- подолання стереотипу більшості населення щодо приналежності Криму до Росії чи України. Нині, з прийняттям Конституції АРК, свідомість кримчан зростає на користь України;
- урегулювання присутності російського флоту та військових частин в АРК;
- визначення статусу кримського населення і надання йому права на самоорганізацію та певні форми самовизначення;
- становлення єдиного економічного, духовного й інформаційного простору і на цій основі формування у свідомості кримчан приналежності до єдиного українського народу.

Таким чином, об'єктом етнонаціональної політики й управління виступає багатонаціональне населення України, яке в основному вже структуроване і має складну та різноманітну мозаїку. В країні є регіони, що

визначаються високою національною свідомістю населення, і регіони з дезінтегрованим потенціалом. Привертає до себе увагу й наявність територій компактного поселення етногруп, які можуть стати джерелом напружених стосунків із центральною владою. Строкате й нерівномірне розміщення по території України різних етноспільнот і різних їх геополітичних орієнтацій породжує низку проблем для управлінських структур, створює і політичні ускладнення.

У поліетнічному суспільстві система управління може передбачати, а може й не передбачати створення етнополітичних управлінських структур. В умовах демократії права і свободи людини реалізуються без урахування національності, однаково для всіх громадян держави. Якщо національний склад населення дисперсний, відсутнє компактне проживання етносів, то не створюється й специфічний орган управління. Там, де етноспільноти наявні, їх національна специфіка зумовлюється певними організаційно-правовими нормами, в системі державного управління створюються певні структури, які безпосередньо займаються національними проблемами.

У роки незалежності в Україні склалася відносно чітка система організаційної структури управління етнонаціональною сферою. Під останньою розуміють сукупність управлінських ланок, що розміщені чітко супідрядно й забезпечують взаємозв'язок між керівною (суб'єкт) та керованою (об'єкт) системами. До центральної ланки управління належать:

1. Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин;
2. Уповноважений з прав людини Верховної Ради України;
3. Управління внутрішньої політики при Адміністрації Президента України;
4. Державний комітет України у справах національностей та міграції;
5. Державний комітет Автономної Республіки Крим у справах національностей та депортованих громадян при Раді Міністрів АРК;
6. Регіональні міграційні служби;

7. Управління (відділи) у справах національностей при обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях;

8. Міжнародна організація з міграції (Представництво в Україні);

9. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України;

Керуючись Конституцією України, законодавчими та нормативними актами, управлінська система спрямовує свої зусилля на залучення громадян усіх національностей, що проживають в Україні, на розбудову української державності, створення сприятливого етнонаціонального клімату, що стабілізує соціум і створює умови для здійснення і розвитку національної самобутності етноспільнот та зміцнення їх зв'язків з етнічними батьківщинами. Все це сприяє не тільки міжнаціональній злагоді, але й міждержавному співробітництву та підвищенню іміджу України.

Суб'єкти етнонаціональної політики делегують реалізацію своїх інтересів певним державним органам або громадським чи політичним організаціям. Зазначені органи покликані забезпечувати реалізацію державної політики у сфері міжнаціональних відносин, прав національностей та етноспільнот, державної політики щодо релігії та церкви, міграційної політики. Головною виконавчою структурою, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міжнаціональних відносин в Україні, є й Державний комітет України у справах національностей та міграції.

Державне управління міжнаціональною сферою має керуватись основоположними принципами етнонаціональної політики, до яких слід віднести:

– визначення прав людини й прав національностей у їх органічній єдності;

– гарантування всім громадянам України незалежно від походження рівних громадянських та політичних прав;

– підтримка самобутнього національно-культурного розвитку етноспільнот та їх самовизначення у формах, які не допускають створення загрози територіальній цілісності України;

– відмова від тоталітарної форми управління [658], яка передбачала в недалекому минулому повний і беззастережний контроль держави за всіма рецидивами міжетнічних відносин і монополію на прийняття рішень з розв'язання міжетнічних протиріч;

– неухильне дотримання прав і свобод етноспільнот на національно-культурне самовизначення та втілення їх у реальну дійсність;

пріоритет загальноцивілізаційних цінностей у європейському контексті, порівняно з національними, класовими та іншими цінностями.

3. Механізм прийняття та реалізації управлінських рішень в етнонаціональній сфері

За допомогою механізму управління має бути досягнута певна послідовність (циклічність) діяльності управлінської системи, її взаємодія з керівною системою. Варто виокремити наступні стадії (цикли) механізму реалізації та прийняття управлінських рішень:

1. Теоретико-концептуальна стадія підготовки рішення (концептуальна модель розвитку етнонаціональних відносин). На цій стадії розроблення здійснюються науковими установами, інформаційно-аналітичними центрами, тимчасовими творчими колективами. На підставі обґрунтованої концепції виробляється програма етнонаціонального розвитку та міжетнічного спілкування;

2. Стадія законодавчого оформлення принципів та норм етнонаціональної політики. На цій стадії приймаються закони, нормативні акти, які визначають конкретний шлях та засоби розв'язання поставлених завдань;

3. Практична реалізація прийнятих рішень та законоположень. Ця стадія є безпосереднім функціональним завданням виконавчих структур усіх рівнів. Тут вкрай важлива узгодженість і координація, відсутність дублювання у сфері управління.

Розвиток, певні зміни та перетворення різних відгалужень у міжнаціональній сфері, внутрішньо- та міжнаціональних відносин відбуваються нерівномірно, що зумовлене особливостями етнонаціонального фактора та його проявів у різних сферах суспільного життя. У цьому зв'язку в управлінні пропонується враховувати певні рівні:

- перший – загальнодержавний, на якому розробляється концепція етнонаціональної політики держави, здійснюється законодавче закріплення її основ, розроблення конкретних програм втілення.

- другий – побудова відносин між центром і регіонами з урахуванням специфіки поліетнічності кожного з них, узгодження інтересів та розв'язання суперечностей.

- третій – регіональний, у межах якого формується консенсус інтересів між титульною нацією і конкретними етноспільнотами.

- четвертий – первісний рівень регулювання міжнаціональних відносин у поліетнічних колективах (трудових, навчальних, військових тощо).

Управління етнонаціональними процесами передбачає певну технологію, розроблення та конструювання якої має відповідні етапи. Творчий – пов'язаний з визначенням мети, об'єкта технологізації, поділом об'єкта на складові та з'ясування соціальних зв'язків. Методичний – вибір методів і засобів отримання інформації, її оброблення, аналізу, принципів її трансформації в конкретні висновки та рекомендації. Процедурний – організація практичної діяльності з розроблення управлінської технології.

Сукупність теорії, методики, процедури формує систему розроблення соціальних технологій, що містить низку процедур, кожна з яких є сукупністю конкретних операцій, а саме:

- діагностика реального стану етнонаціональної сфери, виявлення “слабких місць”, уточнення актуальних проблем розвитку, цілей та завдань;

- розроблення можливих варіантів досягнення мети, аналіз альтернатив;

- вибір рішення на основі побудови імітаційних моделей, аналізу

суспільної думки за результатами опитувань, проведення соціологічного експерименту;

– визначення оптимально необхідних операцій, що забезпечують регулювання етнонаціонального процесу;

– підготовка сценарію дій та його затвердження (визначення форм взаємодії об'єкта та суб'єкта технологізації), ступеня використання методів управління та суб'єктивних умов реалізації технологій;

– визначення потреби у правовому, політичному забезпеченні кожного з етапів розроблення та опанування соціальних технологій;

– контроль за ходом реалізації програми (форми та методи діагностики на проміжних етапах її впровадження);

– коригування програми за результатами моніторингу в ході її виконання;

– підсумковий аналіз результатів виконання програми.

Таким чином, етнокультурна політика потребує вироблення таких підходів до її реалізації, результатом втілення яких має стати консолідація всіх етносів України, єдність у побудові цивілізованого, висококультурного громадянського суспільства.

Перелік питань для самостійного опрацювання

1. Етнополітичний простір та етнорегіональна структура України.
2. Етнополітичні моделі розвитку державотворення в Україні.
3. Національна безпека України в єдності та політичній згоді.
4. Державницька ідея і національне відродження.

Перелік проблемних питань

1. Позитивні та негативні чинники впливу етнополітичних процесів на розвиток суспільства.

Список використаної літератури

1. Куц Ю.О. Етнополітичні процеси в сучасній Україні (управлінський аспект). – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002.

ТЕМА 2. ДЕРЖАВНА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ – ГОЛОВНИЙ НАПРЯМ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Мета: надати знання про засади етнонаціональної політики, їх місце в державному управлінні. Прослідити становлення етнонаціональної політики України Охарактеризувати моделі етнодержавотворення.

Результати навчання за темою.

Після вивчення теми слухачі повинні:

- оволодіти знаннями щодо засад етнонаціональної політики, їх місце в державному управлінні. походження;
- здобути вміння аналізу вибору моделей етнодержавотворення;
- удосконалити навички аналітичного мислення щодо становлення етнонаціональної політики України.

План лекції

1. Засади етнонаціональної політики та їх місце в державному управлінні
2. Становлення етнонаціональної політики України
3. Питання вибору моделей етнодержавотворення як управлінське завдання

Анотація змісту лекції

1. Засади етнонаціональної політики та їх місце в державному управлінні

Етнонаціональна політика в Україні означає відродження й збереження духовної та культурної спадщини не тільки українців, а й кожного з етносів, що мешкають на її території. Можливо через те, що Україна майже не має власного досвіду вирішення проблем відносин держави і нації, розв'язання національного питання, її етнонаціональних розвиток в умовах перехідного періоду, по суті, не вийшов за межі конституювання атрибутики держави. Не

відбулося самоіндетифікації українського суспільства, самоусвідомлення його справжньої сутності, відсутній цілісний стратегічний план його розвитку. Тому й надалі залишається відчутною незбалансованість інтересів, цінностей і традицій населення різних регіонів України, внаслідок чого не вдається подолати в деяких з них – особливо в східних та південних – відцентрових тенденцій. За відсутності загальнаціональної доктрини, етнонаціональної політики в Україні, енергія національної самосвідомості недостатньо задіяна в процесі державного будівництва. Звідси – накопичення в суспільстві соціального та національного незадоволення, духовно-морального пригнічення, соціально-політичного розчарування. Поки що концепція національної політики зведена до етнополітики в західному розумінні. Але стрижень нації – становлення «держави-нації» і ставлення її до національних (етнічних) меншин.

Термін “етнополітика” з’явився у працях західних політологів у 60-х роках ХХ століття в зв’язку з етнічним відродженням, що охопило країни Європи та Америки. Тепер він поширився на колишні колоніальні континенти та постсоціалістичні країни. На думку О.М.Майбороди, етнополітика як феномен суспільного життя спрямована у бік пошуку найбільш гармонійних національних відносин в багатонаціональній державі. Така модель мусить враховувати як соціальну (класову, професійну, вікову тощо) приналежність людей, так і їхні відповідні інтереси, що впливають з етнічної ідентичності. Неодмінною умовою функціонування етнополітичної моделі є врахування феномену етнічної ідентичності національного складу населення в діяльності всіх державних інститутів. Етнополітика – це сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої належать політичні взаємини державної нації (нації-держави) з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою.

Етнополітична думка пройшла довгий і складний шлях розвитку. Ще в стародавні часи виявилися дві тенденції в підходах до вирішення етнополітичних проблем: ліберально-демократична (Демокрит, Перикл,

Сократ та ін.) і консервативна (Геракліт, Платон, Аристотель та ін.). З початку нової ери панівною стала консервативна тенденція, яка виявилася у створенні та існуванні протягом тривалого часу величезних унітарних авторитарно-тоталітарних національних імперій, котрі проводили політику насильницької асиміляції, перемішування та переселення народів. У епоху Відродження процес розвитку ідей ліберальної демократії та консерватизму в етнополітичному процесі, розпочатий в Італії, поширився на Європу, а згодом – і на північноамериканський континент. Перша тенденція розвивалася завдяки працям І.Канта, Й.Г.Гердера, М.І.Драгоманова, М.С.Грушевського та ін. Розвиток другої тенденції закріплювався у працях М.Макіавеллі, Г. Гегеля, Т.Мора, В.К.Липинського та ін. Пік розвитку етнополітичних ідей припав на XVIII – початок XIX ст., що було зумовлено переходом людства до індустріального періоду свого розвитку. Саме в ті часи почала формуватися більшість сучасних етнополітичних концепцій і, зокрема, теорії нації, національної держави, націоналізму, прав людини й націй у їх взаємозв'язку.

За час свого існування людство виробило певні форми державних утворень – етнічну державу, імперію, національну державу (унітарну, централізовану й децентралізовану), федерацію, конфедерацію тощо. Схематично вказані форми зображені в додатках (див. Додатки Д.1 – Д.10) Етнічна держава, проіснувавши нетривалий проміжок часу, через асиміляційні та міграційні процеси, примусові переселення народів лишилася епізодом в історії людства. Національна держава виникає як реакція на існування величезних імперій. Це держава не з моноетнічним (як етнічна держава стародавнього світу), а зі змішаним, поліетнічним складом населення, об'єднана спільним громадянством, політичними інтересами та цінностями (парламент, принцип розподілу влади тощо). Разом з ідеями національної держави виникає ідеологія націоналізму, яка виконувала в історії як об'єднавчі, так і руйнівні функції, зароджуються концепції прав націй на самовизначення, теорії стосовно національного питання,

національної свідомості й самосвідомості, національно-державного будівництва. Названі концепції і проблеми є складовою самостійних наук – етнополітології, етнології, етноконфліктології, етнодержавознавства.

Достатньо перспективним напрямком з погляду на етнодержавотворчі процеси, що проходять у сучасному світі, зокрема в Україні, є етнодержавознавство, засновники якого досліджують етнонаціональну сферу з погляду етнодержавотворчих процесів, констатуючи, що його предметом є явища, тенденції та закономірності етнонаціонального розвитку, зміст яких – той чи інший спосіб та форма національно-державного самовизначення.

Політизовані етноси є двигуном, рушійною силою процесів розвитку та модернізації поліетнічного суспільства. Тому треба констатувати, що термін “етнополітика” тотожний поняттю “етнонаціональна політика”, але відносно до сьогоденного українського етнодержавотворення не відповідає реаліям міжетнічного буття держави. Сучасні етноси в Україні політизовані, піднялися до рівня усвідомлення самих себе як етноспільноти і потребують захисту своєї національної специфічності, тож доцільніше вживати термін “етнонаціональна політика”, особливо коли йдеться про її державницький характер.

Що розуміється під етнонаціональною політикою? Дж. Мейс визначає її як відносини нації з іншими етнічними групами, а також взаємовідносини національних груп у межах держави. Західна політологія орієнтовно має три різні точки зору щодо політики держави відносно до етносів. Прихильники першої точки зору А.Степен, Й.Уоллерстейн та інші вважають, що держава повинна виробляти і реалізовувати певну політику, спрямовану на розподіл ресурсів, створення сприятливих умов для всіх етносів та, водночас, не втручатися в їх національну самобутність.

Концентруючись навколо зазначених проблем, етнонаціональна політика має визначену структуру, компоненти якої тісно взаємодіють між собою та з інститутами влади. Їх можна звести до трьох напрямків:

1. Етнополітичні відносини суб'єктів певної країни, які виявляють

певний характер взаємозв'язків етносів між собою та з інститутами влади. У змістовному плані вони характеризують багатоманітну взаємодію національної еліти та багатонаціонального електорату, національних рухів, партій тощо. Показником етнополітичного життя тут є відносини суб'єктів етнополітики у змаганні за політичне панування або задоволення власних інтересів – свідоме національне примирення чи міжнаціональний конфлікт у суспільстві;

2. Етнополітична свідомість, що виявляє залежність політичного життя від ставлення етносів до інститутів влади. Етнонаціональна політика тут є не чим іншим, як безперервним втіленням інституціями національних ідеалів, цілей, норм і настанов, рекрутуванням національних еліт;

3. Етнополітична організація як частина організаційних структур держави та етноспільнот у вигляді національних автономій, етноеліти, національних рухів, партій та інших ланок. Відбиваючи національний склад держави, вона зосереджує в собі владні волевиявлення цього поліетнічного складу, втілює його в керівні рішення, надає певної спрямованості процесові міжнаціональних відносин. Наявність і взаємодія цих структурних елементів дозволяє здійснювати етнополітичні функції в поліетнічному суспільстві

Доцільно виділити деякі функції етнонаціональної політики. Це, передусім, функція забезпечення специфічних потреб різних етноспільнот у сфері мови, національної культури, традицій, організації національного буття тощо. Є також функція стабілізації міжнаціональних відносин, що передбачає настанову на злагоду й міжетнічний консенсус, розв'язання міжнаціональних колізій та конфліктів на базі взаємного врахування інтересів та виключення конфронтації з арсеналу взаємодії народів, свідомий вибір сторонами, що конфліктують, діалогу як загальноприйнятої форми вирішення суперечливих питань. Важливою є функція формування культури міжнаціонального спілкування, що охоплює піднесені до рангу закону нормативні вимоги, які регулюють стосунки представників різних національностей, а також норми відносин між етносами, витворені у процесі

спілкування, де відбито загальнолюдські ідеали дружби, поваги до інших народів.

Сучасні неокомуністичні концепції етнонаціональної політики ґрунтуються на марксистсько-ленінській теорії нації та національних відносин. “Національне питання, – говориться у Програмі Компартії України, – завжди має конкретний соціально-класовий зміст. У наш час воно визначається поступом людства до соціалістичного майбутнього, тобто протиборством сил, що обстоюють соціалістичний шлях розвитку, та тих, хто цьому заважає. Саме це є зараз сенсом національного питання”.

У документах партій соціалістичної та комуністичної орієнтації (Соціалістична партія України, Компартія України, Селянська партія України та ін.) не розглядаються питання про форми державного устрою України, але акцентується увага на відновленні радянської державності та стверджується, що майбутнє не має перспективи без тісних зв'язків з країнами СНД, передусім, без об'єднання в союзі слов'янських народів із Росією та Білорусією. Проголошується необхідність державної підтримки культурно-національної автономії всіх етносів, що мешкають в Україні, забезпечення прав народів на розвиток рідної мови і культури. Партії соціалістичної орієнтації виступають проти націонал-екстремізму, шовінізму, расизму, дискримінації громадян за національною ознакою.

Соціалісти й комуністи вважають, що розвивається небезпечний процес переростання національної свідомості в націоналістичну ідеологію з шовіністичною перспективою, звинувачують націонал-демократичні партії в діяльності, що, ніби, спрямована на створення держави, в основі якої буде ідеологія націоналізму, націленість на конфронтацію з Росією.

Другий напрямок теоретичних розробок щодо національного питання полягає в тому, що буцімто з усталенням політичної демократії в багатонаціональній державі зникає, немовби випаровується, національне питання. Але практика доводить, що національне питання виникає (навіть набуває гострих форм) і в тих країнах, де нації, етнічні групи перебувають

приблизно на одному рівні соціально-економічного розвитку, де відсутнє національне гноблення і наявні умови політичної демократії. В Англії, наприклад, причиною загострення національного питання є проблема самовизначення Північної Ірландії (Ольстер) та відносини між католиками і протестантами, які набувають етнополітичного забарвлення. У Франції не зникає з політичного життя питання незалежності Корсики, а питання іноземних робітників викликає постійне напруження в країнах Європи. У центрі етнополітичного життя Бельгії гостро стоїть проблема взаємовідносин між валлонами і фламандцями, у Канаді – між англійськими та франкомовними громадами.

Третій напрямок – національне питання існуватиме доти, доки існуватимуть етноси як суб'єкти або, навпаки, об'єкти політики . Прийнятність цієї концепції полягає в тому, що національне питання виникатиме і щодо соціально-економічного розвитку, і як мовно-культурне питання, і навіть як проблема екологічного захисту. Постаючи як питання політичної демократії, воно щоразу викриває недоліки тієї чи іншої сторони існуючої політичної системи, знову і знову висувуючи проблему національної рівноправності та справедливості. В Іспанії це виявляється в боротьбі за політичну рівність та одержання автономії п'ятьма її провінціями. У Бельгії таким чином реалізується принцип федералізму, а Квебек у Канаді саме таким шляхом просувається до політичної самостійності. Навіть державні нації потребують мовно-культурного сприяння й заступництва: Франція, Швеція, Голландія.

Отже, право національного самовизначення – це право кожного етносу самому визначати форми національно-державного устрою, зв'язки з сусідами . Обстоювати національне самовизначення – це бути проти насильницького утримування будь-якого етносу в межах багатонаціональної держави. Розквіт багатонаціональної держави, наприклад, Російської Федерації, неможливий без справжньої реалізації права кожного з її народів на самовизначення. Новоутворені держави (Азербайджан, Боснія, Болгарія, Грузія, Латвія,

Молдова, Сербія, Словаччина, Чехія тощо) не можуть розраховувати на соціальний прогрес, продовжуючи утискувати права інших етноспільнот (особливо корінних народів), що мешкають на території цих країн. У етнонаціональній політиці право на самовизначення визнають усі. Але є й ті, що всіляко протидіють його реалізації. В.І.Ленін, наприклад, активно пропагував ідеї самовизначення нації, та на практиці сам став організатором окупації й насильницького приєднання республік до РРФСР. Доведено, що чим демократичнішою буде багатонаціональна держава, чим більше реальних прав і повноважень мають етноси, тим активніше ставатиме їх прагнення до поєднання, до інтеграції. І навпаки, тільки-но в суспільстві беруть гору імперські настрої, як виникає підозрілість стосовно національного самовизначення, бажання, з одного боку, перетворити його на “порожнє” гасло, а з іншого – відкинути.

Потрібно розрізняти два види вимог, що їх можуть висувати національні меншини. До першої належать вимоги етноменшини до своїх членів. До других – вимоги етноменшини до суспільної або етнічної більшості. Обидва види вимог можна розглядати як захист стабільності національних меншин, однак вони виникли як реакція на різні джерела нестабільності. За допомогою вимог першого виду нацменшина намагається захистити себе від дестабілізуючих наслідків внутрішніх незгод, метою другого виду є захист від наслідків зовнішніх рішень. Вілл Кимлічка перший вид вимог називає ”внутрішніми обмеженнями”, другий – „зовнішнім захистом”.

Існують різні підходи до захисту прав національних меншин. У деяких країнах детально регламентовано ці права та передбачено дійовий механізм їхньої реалізації (Болгарія, Італія, Угорщина, Україна та ін.). Є країни, в яких права меншин не визначаються зовсім і забезпечуються в рамках загальних прав людини (Німеччина, Греція, Туреччина, Франція). Інколи питання розвитку культури, традицій, мови меншин – це особиста справа громадян, а не держави (США). Але важливо в етнонаціональній політиці дотримуватися

балансу між реалізацією прав етноменшин та прав людини.

2. Становлення етнонаціональної політики України

Можливості втілення в життя ідей самостійного етнополітичного розвитку України з'явилися в 1917 році. Саме відтоді почала формуватися політика Української держави у сфері регулювання міжнаціональних відносин. Очолили цей процес М.С.Грушевський, В.К.Винниченко, П.О.Христюк та ін. Перед ними постали такі завдання: по-перше, втілити ідеї федералізму у практику політичного життя і, по-друге, виробити концепцію етнополітичних перетворень в Україні з активним залученням до них усіх національностей, які населяли її територію.

Відновлення української державності (саме на такому контексті наголошував М.С.Грушевський) розпочалося зі створення Центральної Ради 17 березня 1917 року. Її керівники, передусім, доклали зусиль для оформлення принципів автономії й федерації в найважливіших законодавчих актах (перших трьох Універсалах). По-друге, провідні діячі української революції прагнули створити правову базу регулювання міжнаціональних відносин у поліетнічній Україні, де кожний четвертий мешканець був неукраїнцем. По-третє, на початку діяльності Центральної Ради соціаліст М.С.Грушевський рішуче підкреслював, що оборонці української національності не будуть націоналістами. У брошурі “Вільна Україна” він запропонував визнати “всякі прояви українського шовінізму, виключності, нетолеранції супроти інших народностей національним злочином”. Принципово не погоджуючись із гаслом “Україна – для українців” (яке відстоювали М.І.Міхновський та його прихильники), М.С.Грушевський засуджував прояви національної нетерпимості та екстремізму, робив усе можливе для нормалізації міжетнічних відносин в Україні.

Першим законодавчим актом Центральної Ради в галузі етнополітики був I Універсал, у якому проголошувалася необхідність розроблення власних

законів і самостійного порядкування на своїх землях. Універсал містив одну з головних вимог України: “Щоб Російське правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію” – як було опубліковано у Вістях з Української Центральної Ради в травні 1917 р. (№ 9). В Універсалі повідомлялося що центральний Російський уряд відкинув домагання Центральної Ради, і вона була приневолена взяти свою долю в свої руки, щоб оборонити край від анархії та руїни. Рада закликала всі села, волості та міста організувати власну владу і підкоритися Центральній Раді, взявши до уваги права й інтереси національних меншин. “У городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, – зазначалося в цьому документі, – приписуєм нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією інших національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя”.

Окрім того, як вказувалося у Вістях з Української Центральної Ради в травні 1917 р. (№ 9), Центральна Рада висловила надію, що “народи неукраїнські, що живуть у нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю і в цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України”.

При цьому слід підкреслити, що в I та II Універсалах Центральна Рада наголошувала лише на автономних правах українського народу. У III Універсалі Україна проголошувалася Українською Народною Республікою в складі федеративної Російської республіки як рівноправна держава. “Не віддаляючись від республіки Російської, – зазначалося в III Універсалі, – і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів” .

III Універсал визначав і програму діяльності у сфері міжнаціональних відносин, зокрема необхідність: а) чіткого визначення етнічних земель і кордонів України; б) зміцнення братерського союзу України і Росії в

федерації вільних і рівних народів; в) вживання місцевих мов у зносинах з усіма установами; г) “твердо охороняти волю національного розвитку всіх національностей”; д) надання національно-персональної автономії великоруському, єврейському, польському та іншим народам, що мешкають в Україні.

IV Універсал Центральної Ради, проголошуючи УНР самостійною, “від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу” і підтверджуючи вищеназвані питання етнополітики, доручив Установчим Зборам вирішити проблеми “федеративних зв’язків з народними республіками колишньої Російської імперії”. Йдеться тепер уже про союз не з Росією, оскільки російські більшовики розв’язали війну з Центральною Радою, а з республіками колишньої імперії

Керівництво Центральної Ради добре розуміло, що в багатонаціональній Україні залучити, крім українців (титульної нації), представників інших національностей до державотворчих процесів можна лише завдяки послідовному проведенню демократичної етнонаціональної політики, основу якої становила б відповідна правова база, що свідчила б про наміри Центральної Ради не на словах, а справою вирішувати проблеми іноетнічного населення України.

З приходом до влади Директорії чинність закону про національно-персональну автономію була підтверджена. До затвердження національних міністерств тимчасово створено відділ у справах національних меншостей. Однак з різних причин розпочало роботу лише одне з них – з єврейських справ. В. Винниченко це пояснював тим, що за єврейською меншістю не стояла як протектор жодна сусідня країна. Тому українським євреям залишалося лише орієнтуватися на Українську державу. Національне питання гостро постало перед створеною в жовтні 1918 року багатонаціональною Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР). Її представницький орган – Українська Національна Рада, яка очолила національно-визвольний рух у Галичині, у своїх перших правових актах

підкреслила, що всім громадянам ЗУНР будь-якої національності та віросповідання надаються і гарантуються “громадянська, національна і віросповідна рівноправність”. Основним національним меншинам – полякам, євреям, німцям – було запропоновано обрати своїх представників до Української Національної Ради. Однак поляки бойкотували вибори, а євреї з німцями, щоб не втягуватися в українсько-польський конфлікт, вирішили не брати в них участі. Керівництво ЗУНР високо оцінювало закон про національно-персональну автономію УНР. Агресія Польщі перешкодила державотворчим процесам у ЗУНР.

Таким чином, у період існування Української Народної Республіки було започатковано формування політики у сфері регулювання міжетнічних відносин. Очолювана М. Грушевським Центральна Рада виступила основним етнополітичним чинником в Україні. Діяльність Центральної Ради:

- надала Українській державі відповідної легально-державницької структури, що визначила генеральний напрям української історії ХХ ст. – перехід українців, як етноспільноти, до державної нації;
- забезпечила високий рівень демократичності й гуманізму законодавчих актів, пов’язаних із міжетнічною сферою;
- надала росіянам, євреям, полякам право на національно-персональну автономію та решті іноетнічного населення України – на вільний духовно-культурний розвиток.

Свою специфіку мала державна етнонаціональна політика в УРСР. Розвиток етнополітичних процесів в Україні відбувався суперечливо. Якщо 20-ті роки характеризувалися, в основному, позитивним досвідом розв’язання міжнаціональних проблем, то протягом 30-тих років усе набуло ліквідоване сталінським політичним режимом.

Новий напрям і зміст етнополітики впливали з проголошеного керівництвом СРСР курсу на коренізацію партійного і радянського апаратів. Такий курс був зумовлений наступними факторами: падінням престижу інтернаціональних гасел і цінностей в умовах переходу до НЕПу,

лібералізацією суспільства, зростанням опозиційних настроїв у республіках і регіонах, складністю управління територіями з іншими мовними та культурними орієнтаціями населення, погіршенням міжнародної обстановки і намаганням розіграти національну карту для виправдання геополітичних домагань. Москва також сподівалася продемонструвати відмінність своєї національної політики від імперської політики Росії і в разі ймовірних невдач перекласти відповідальність за них на республіканське керівництво.

Першим практичним кроком у напрямку українізації, тобто здійснення процесу дерусифікації державного і суспільно-політичного життя в Україні та розвитку української мови і культури стало прийняття таких документів: Постанови ВУЦВК “Про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоросійською” (21 лютого 1920 р.), Декрету РНК УСРР “Про заходи в справі українізації навчально-виховних і культурно-просвітніх установ” (17 липня 1923 р.), Постанови ВУЦВК та РНК УСРР “Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови” (1 серпня 1923 р.). Останнім документом передбачалося, передусім, провести українізацію навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, поступово запровадити українську мову в усіх радянських і господарських установах. Для цього планувалося відкрити спеціальні курси з вивчення української мови.

Поряд з українізацією, у 1920-ті роки державна політика в галузі національних відносин передбачала реалізацію спеціальних заходів, що сприяли політичному і культурному розвитку національних меншин, аж до врахування етнічних факторів у адміністративно-територіальному поділі. З метою управління цими процесами було створено мережу спеціалізованих радянських адміністративних культурно-освітніх наукових установ. Зокрема, у травні 1921 року Президія ВУЦВК прийняла рішення про створення відділу національних меншостей при Наркоматі внутрішніх справ

Центральній комісії у справах національних меншостей (ЦКНМ), створеній у квітні 1924 року при ВУЦВК, у зв'язку зі зростанням обсягу і

ускладненню завдань надавалося право скликати наради, брати участь у створенні національних адміністративно-територіальних одиниць, сприяти діяльності кооперативних і громадських організацій. Аналогічні органи діяли при губернських і окружних виконавчих комітетах Рад. Комісія у справах національних меншостей як центральний орган існувала лише до середини 1930-х років.

Комісія розробила зміни в адміністративно-територіальному поділі України з урахуванням інтересів національних меншин. Створенню національних адміністративно-територіальних одиниць сприяло і надання пільгових умов. Так, кількість населення, необхідна для виділення звичайних районів, що складала 25–45 тис. людей, знижувалася до 10 тис. для національних районів, а за утворення національних рад – з 1000 до 500 осіб. Державна політика 1920-х років у міжетнічній сфері в цілому позитивно вплинула на процес національного відродження українського народу, інонаціональних груп населення. У складі Української СРР до 1930 року було створено 25 національних районів, 1087 національних рад: 450 російських (з них 41 селищна), 254 німецькі, 156 єврейських (68 селищних), 12 чеських, 4 білоруські та 3 албанські .

Однак з кінця 1920-х – початку 1930-х рр. у національній політиці відбуваються кардинальні зміни, пов'язані з остаточним оформленням у СРСР командно-адміністративної системи. Фактично почала здійснюватися сталінська національна політика, яка, ґрунтуючись на соціально-політичних засадах “казарменого соціалізму”, призвела до відновлення імперського великодержавництва у сфері міжнаціональних відносин, завуальованого ідеологічною доктриною “дружби народів”.

У контексті командно-адміністративної політики проводилася реорганізація і ліквідація національних адміністративно-територіальних одиниць, що нібито не виправдали себе. У зв'язку з цим партійними й адміністративними органами було прийнято низку постанов (постанови Політбюро ЦК КП(б)У “Про Мархлевський та Пулинський райони” від

17 серпня 1935 р., “Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР в звичайні райони та сільради” від 16 лютого 1938 р., “Про ліквідацію та перетворення штучно утворених національних районів та сільрад” від 7 квітня 1938 р. тощо).

Таким чином, наприкінці 1930-х років з ліквідацією національних районів та сільрад було припинено функціонування системи національного районування в Україні.

Так, у листопаді 1936 року Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову “Про переселення польських та інших господарств з прикордонної смуги”, в якій ставилося завдання переселити навесні 1939 року від шести до семи тисяч таких господарств “головним чином за кордони України” [379, с. 189]. Місцями депортації представників етнічних груп України (німців, поляків тощо) були “спецпоселення” в Казахстані, Росії, інших регіонах СРСР.

Розпочаті згори у 1980-х роках перебудовчі процеси гласності та демократизації сприяли відродженню національної самосвідомості, яке охопило всі регіони СРСР, у тому числі й Україну. У суспільно-політичному житті офіційно була дозволена критика сталінської національної політики та її наслідків, що змусило громадськість сумніватися в правильності теоретичних постулатів, на яких ґрунтувалася радянська національна теорія. Усе це відкрило можливості не лише для дискусій із суперечливих питань національної політики, які доти були закритою темою, але й, зрештою, для реалізації корінних змін у внутрішній та зовнішній політиці.

Отже, радянський період в історії України розпочався в 1920-х роках політикою духовного відродження української нації, національних меншин, дерусифікації шляхом коренізації (українізації) державного й громадського життя. З кінця 1920-х років уже сформована командно-адміністративна система під гаслами інтернаціоналізму та дружби народів ігнорувала національну специфіку республік. Партійне і державне керівництво України фактично було відсторонене від проведення самостійної національної політики.

Стратегія етнонаціонального розвитку з проголошенням незалежності України знайшла своє відбиття в найголовніших державних актах – Декларації про державний суверенітет, Акті проголошення незалежності, Декларації прав національностей, Законі про національні меншини, Конституції України та ін.

У Декларації про державний суверенітет України, прийнятій 16 липня 1990 року, наголошується, зокрема, що єдиним джерелом державної влади є народ України, який складається з громадян Республіки усіх національностей; встановлюється рівність перед законом усіх громадян незалежно від їхнього походження, національної приналежності, мови тощо; держава гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право вільного національно-культурного розвитку; забезпечується національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості та традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя; держава виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки

Проголошуючи незалежність України 24 серпня 1991 року, Президія Верховної Ради у “Зверненні до громадян України всіх національностей” наголосила, що починається нова пора в розвитку міжнаціональних відносин в Україні, тому влада бере на себе всю відповідальність за те, що проголошення незалежності України ні в якому разі не спричинить порушення прав людей будь-якої національності . Це було важливим тому, що в той час деякі деструктивні сили, особливо прихильники збереження СРСР, намагалися залякувати неукраїнців, відносно до яких, ніби, нова влада проводитиме політику ксенофобії та насильства.

Наступний етап започаткувала Декларація прав національностей України, прийнята 1 листопада 1991 року. У ній проголошено рівноправність усіх етнічних складових українського поліетнічного суспільства, зокрема:

рівність політичних, економічних, соціальних та культурних прав; заборону дискримінації за національною ознакою; зобов'язання держави щодо створення належних умов розвитку всіх національностей, їх культур; вільне користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя; право на громадські об'єднання та ін.

Політико-юридичною основою етнонаціональної політики України став прийнятий Верховною Радою України Закон про національні меншини [444]. Положення цього Закону використані нами в розділі другому даної роботи, що присвячений проблемі міжнаціональних відносин. Зараз ми лише наголосимо, що цим документом гарантується право меншин на національно-культурну автономію, творення умов для відродження і розвитку своєї культури, свобода творчості, доступ до надбань світової культури та ін.

Принципове значення для формування державної етнонаціональної політики має Конституція України (Основний Закон), в якій закріплено найважливіші положення чинного законодавства. Згідно зі ст. 5 Основного Закону носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Разом з тим конкретизовано окремі його структурні компоненти: українська нація, національні меншини; також уперше на законодавчому рівні визначено як окрему етнічну категорію і суб'єкт права корінні народи (ст. 11).

Прийняття у 1996 р. Конституції України ознаменувало собою якісно новий етап вітчизняного конституційного регулювання найважливіших суспільних відносин в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства й держави. Своєрідне відображення та використання знаходить національно-етнічний чинник у Конституції України. Аналіз тексту Конституції України свідчить про те, що національно-етнічний фактор безпосередньо використано законодавцем у Преамбулі та шістнадцяти статтях Основного Закону нашої країни.

3. Питання вибору моделей етнодержавотворення як управлінське завдання

Еліта нації – це творча меншість, яка є ініціатором поліпшення політико-культурних новацій. В силу цього саме модерністські зусилля еліт забезпечують виживання і конкурентоспроможність націй. Іншими словами – конкуренція націй значною мірою являє собою конкуренцію національних еліт. Нація без конкурентноспроможної еліти приречена на загибель, не фізичну, а розпадеться як етносоціальний організм.

Політичний лідер – це особа, здатна впливати на інших з метою реалізації інтересів певної спільноти, чи політичної організації, держави. Його стихія - безперервна взаємодія з живою динамічною соціальною матерією, що нею є політичні настрої, соціальні орієнтації, громадська думка мас. Це генетично зобов'язує політика мати нев'янучу соціальну енергію, бути постійно внутрішньо мобілізованим на нестандартні, творчі рішення, миттєво реагувати на поточні події.

Залежно від етнополітичної ситуації національні лідери та еліта визначають етнополітичну поведінку суб'єкта етнонаціональної політики – етноменшини в цілому, яка може бути:

- наступальною, активною, наприклад боротьба в Косові албанців проти панівної групи сербів;

- пасивною, конформістською. Така позиція характерна для нечисленних етноспільнот, або етногруп, задоволених своїм етностановищем;

- агресивною чи екстремістською – ірландська проблема;

- безкомпромісною (ірраціональною) – курдське питання;

- компромісно-раціональною – більшість етносів на теренах СНД;

- легальною, насильницькою – бойові дії в Чечні;

- нелегальною, ненасильницькою – проблема корсиканців.

Це, в основному, стосується політизованої етноспільноти (національної меншини).

Нація-держава, котра домінує, може через підконтрольні їй органи управління демонструвати такі форми етнополітичної діяльності:

- усунення з політичної арени суб'єкта етнополітики, який є ініціатором загрозливого виклику (геноцид, етноцид, примусова асиміляція);
- депортація етнічних груп у межах держави з метою ліквідації компактності їх проживання та подальше розселення в дисперсному стані, щоби позбавити їх можливості політичної консолідації. Така політика здійснювалася сталінщиною відносно кримських татар, чеченців, інгушів, калмиків, німців, лемків, польських українців та ін.;
- колонізація території етнічної групи представниками панівної нації з метою зміни ситуації на власну користь (зокрема, заселення в колишньому Радянському Союзі етнічних територій вищеназваних депортованих народів);
- відверте нехтування державою вимог етнічної групи з метою збереження статус-кво, який задовольняє титульний етнос;
- утворення механізму узгодження етнополітичних проблем суб'єктами етнонаціональної політики. В окремих випадках кожен із них одержує право вето, використовуючи його проти можливого тиску з боку титульного або іншого етносу;
- надання етногрупі певної автономії на її етнічній території;
- федералізація країни з метою задоволення етнонаціональних проблем тощо.

Етнонаціональна політика в цьому контексті має свої особливості. По-перше, український етнос як титульна нація, що має абсолютну більшість у питомій вазі населення країни, одержавши незалежність разом з усіма іншими національностями, що мешкають тут, не володіє досвідом управління в поліетнічній державі. По-друге, усі національності на шляху до демократичних перетворень прагнуть виробити такі правила і норми співжиття поліетнічного суспільства, які б задовольняли учасників етнополітичного процесу. По-третє, вже вироблено політико-правові підвалини державного курсу у сфері міжнаціональних відносин, в яких враховано світовий досвід. Їх сформульовано в таких базових документах, як Конституція України, Декларація про державний суверенітет України,

Декларація прав національностей України, Закон про національні меншини, Закони України “Про освіту”, “Про біженців”, “Про інформацію” та ін. Сучасний стан національної сфери України вимагає нових підходів, законодавчих актів і політичних рішень. Необхідність формування державної етнонаціональної політики України зумовлена наступним:

- по-перше, багатонаціональним складом населення, етнонаціональну структуру якого становлять українська нація, корінні народи та національні меншини – представники понад ста національностей;

- по-друге, процесами етнічного відродження як української нації, так і корінних народів та національних меншин. Характерною рисою цього процесу є, з одного боку, утвердження української нації, корінних народів та національних меншин як сталих структурних компонентів українського суспільства, а з іншого – їх інтеграція і формування багатонаціонального українського народу;

- по-третє, інтенсифікацією зв'язків з історичною батьківщиною представників української діаспори, залучення їх до державотворчих процесів в Україні.

Головною метою державної етнонаціональної політики України є забезпечення рівноправних відносин та тісної взаємодії представників різних етносів, які мешкають в Україні, підтримання атмосфери толерантності, довіри й поваги у взаєминах між ними; оптимальне врахування інтересів усіх етнонаціональних спільнот, створення сприятливих умов для розвитку української нації, корінних народів та національних меншин. Змістом етнонаціональної політики є міжнаціональна злагода в умовах етнічної розмаїтості.

Основними напрямками державної етнонаціональної політики України є такі:

- забезпечення рівних конституційних прав і свобод та рівності перед законом усіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження;

- гарантування повної рівноправної участі громадян України, які

належать до різних етнічних спільнот, у всіх сферах життя українського суспільства;

- забезпечення розвитку культури української нації та інших етноспільнот держави;

- визнання багатоетнічного характеру українського суспільства і підтвердження права всіх його членів на збереження та популяризацію своєї культурної спадщини; оцінка внеску кожної етноспільноти в розвиток українського суспільства;

- підтримання атмосфери взаємопорозуміння і взаємної поваги між усіма складовими етнонаціональної структури українського суспільства та розв'язання етнополітичних суперечностей і конфліктів мирними засобами;

- виховання поваги в усьому українському суспільстві до культур, релігій, традицій, звичаїв усіх національностей, що мешкають в Україні;

- забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя в Україні; гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської мови, інших мов національно-етнічних спільнот в Україні;

- сприяння українській діаспорі у збереженні та розвитку національної культури, мови, традицій та звичаїв з урахуванням національного законодавства країни проживання; визнання прав осіб, депортованих за національною ознакою з території України на добровільне повернення, а також сприяння їх інтеграції в українське суспільство.

Етнонаціональна політика має спиратися на певний управлінський механізм своєї реалізації. В Україні таким механізмом є наступне:

- законодавство, у тому числі довгострокові державні програми, спрямовані на прогнозування й регулювання етнонаціональних процесів, та спеціальні програми, що стосуються конкретних напрямків реалізації етнополітики;

- спеціально уповноважений урядовий орган державного управління, інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, а також

громадські організації національних меншин;

– міжнародне співробітництво з іноземними державами та з відповідними міжнародними організаціями з метою використання їхніх досвіду й потенціалу, у тому числі фінансового, для реалізації цілей державної етнонаціональної політики.

Досвід більшості поліетнічних держав доводить, що успіх у виконанні стратегічних державних завдань може гарантувати лише демократичність суспільного ладу на основі дотримання фундаментальних прав і свобод людини й націй, соціально-економічного піднесення, повсюдного поширення високої етнополітичної культури суспільства. У цьому має відігравати свою роль етнополітика як складова політики взагалі.

Проведення кримських татар на історичну батьківщину – південь України, де пройшов етногенез народу, змінить етнічну карту Криму. З 26-ти адміністративних одиниць автономії в 15-ти кримськотатарське населення становить уже від 15 до 32% при середньому показнику 11,9%.

Представництво кримських татар у різних рівнях виборчої ради Криму виглядає таким чином. У Верховній Раді Криму – немає жодного представника кримськотатарського народу. У 14-ти районних радах Криму – 40 депутатів з 779-ти, або 5,1%. В 11-ти міських радах Криму республіканського значення – 12 депутатів з 428-ми, або 1,6%. У міських радах районного значення - 12 депутатів з 137-ти або 8,7%. У селищних радах Криму – 32 депутати з 813-ти або 3,9%. У сільських радах Криму – 489 з 4150-ти або 11,8%. У районних радах Сімферополя – 6 депутатів з 122 або 4,9%. Тільки в сільських радах Криму, або найнижчому рівні місцевого самоврядування, кількість депутатів кримських татар приблизно відповідає кількісній пропорції кримськотатарського народу в населенні Криму.

Соціально-економічні, культурні проблеми кримськотатарського народу дуже гострі. За участю України та міжнародних організацій здійснюється програма господарсько-побутового облаштування, національно-культурного відродження і кримських татар. Однак мешканці багатьох населених

пунктів компактного проживання не забезпечені водою, електропостачанням, не мають власного житла. Кримськотатарський народ сформував цілісні територіальні структури, має свою літературну мову, яка фактично має офіційний статус. Народ прагне офіційного визнання Республіканського Меджлісу і місцевих меджлісів органами їх самоврядування. Структуру Меджлісу становлять: голова Меджлісу, його перший заступник, три голови з різних напрямків роботи, управління справами, секретаріат, вісім відділів і представник Меджлісу у Муфтіяті Криму. Є також система місцевих Меджлісів, що складається приблизно з 300 органів місцевого самоврядування. Кожен голова регіонального і місцевого меджлісу обирається на цю посаду. Відомо, що Меджліс кримськотатарського народу принципово і послідовно стоїть на проукраїнській, продержавній позиції, відчувачи інколи протистояння з боку певних сепаратистськи налаштованих політичних сил Криму.

Народ прагне до свого самовизначення – це нормально, і це відбувається. Етнонаціональна політика вимагає оперативного вирішення нагальних питань, пов'язаних із загостренням міжнаціональних проблем.

Перелік питань для самостійного опрацювання

1. Теоретико-методологічне розуміння теорії та психології нації.
2. Характер етносів: його соціально-політична та психологічна специфіка.
3. Суть, зміст національного характеру, особливості національного характеру українців.
4. Самоврядні потенції української ментальності. Форми самоврядування українського народу. Формування менталітету у молоді в посттоталітарному українському суспільстві.

Перелік проблемних питань

1. Позитивні та негативні чинники впливу етнополітичних процесів на розвиток суспільства.

Список використаної літератури

1. Куц Ю.О. Етнополітичні процеси в сучасній Україні (управлінський аспект). – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002.
2. Куц Ю.А., Анциферова Н.Г. Национальные определяющие государственного строительства: Моногр.. – Курск: Изд-во КИГМС, 2006.
3. Надолішний П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: Етнонаціональний аспект (теоретико-методолог. аналіз): Моногр. – К.; О.: Вид-во УАДУ; Астропринт, 1999.
4. Пірен М.І. Етнополітичні процеси в сучасній Україні. – К.: Вид-во УАДУ, 1999.
5. Ребкало В.А., Обушний М.І., Майборода О.М. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: – К.: Вид-во УАДУ, 1996.
6. Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю. Етнодержавознавство: Теоретико-методолог. проблеми: Підруч.: – К.: Ін-т держави і права ім. Корещького, 2001.

ТЕМА 7. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ. БІЖЕНЦІ, ЇХ СТАТУС І ПРОБЛЕМИ

Мета: сформувати у слухачів вміння та навички щодо здійснення аналізу сучасних етнополітичних процесів, причин виникнення міграції, її попередження та регулювання з використанням методів та технологій сучасної науки державне управління.

Результати навчання за темою.

Після вивчення розділу слухачі повинні:

- оволодіти знаннями щодо етнополітичних чинників міграції;
- здобути вміння аналізу сучасних засобів саморегуляції полі етнічного суспільства;
- удосконалити навички аналітичного мислення щодо діяльності державних управлінських структур відносно регулювання міграційних процесів.

План лекції

1. Суть міграційної політики на сучасному етапі та її правові основи.
2. Чинники міграції.

Анотація змісту лекції

1. Суть міграційної політики на сучасному етапі та її правові основи

Загальна чисельність українських трудових мігрантів, які працюють за кордоном оцінюється в середньому за різними джерелами від 3 до 7 млн. осіб [5]. Ця кількість включає нелегальних, легалізованих та легальних трудових мігрантів. За експертними оцінками, порівняно з нелегальними, легальні трудові мігранти становлять не більше 1% від загальної чисельності громадян України, які виїжджають за кордон з метою працевлаштування. Незважаючи на формування стійкої тенденції до збільшення чисельності цієї категорії мігрантів, останніми роками вона залишається мало чисельною в масштабі України. Так, кількість громадян України, які легально були

працевлаштовані за кордон становила у 1998 році – 24 397 осіб, у 2002 році 40 683 особи, а у 2006 році - 63 369 осіб [1; 3;4].

Слід відзначити, що переважну більшість легальних трудових мігрантів з України становлять громадяни працевлаштовані посередницькими структурами з працевлаштування, які функціонують в Одеській області. Так, у 2006 році за допомогою комерційних бюро, агентств та інших організацій, які мають ліцензію на роботу за кордоном було працевлаштовано 41 821 особу, що становить 66% від загальної кількості легально працевлаштованих за кордон громадян України [3]

На сьогодні існують суттєві відмінності у географії країн працевлаштування, у структурі зайнятості, у статево-віковій, освітній та професійній структурі нелегальних і легальних трудових мігрантів з України.

Так, за експертними оцінками МЗС України, найбільша кількість українців за кордоном на заробітках нелегально перебуває (в порядку зменшення чисельності) у Росії, Польщі, Італії, Чехії, Португалії, Іспанії, Словаччині та Греції. [1] Як свідчить статистика основна частина легальних трудових мігрантів з України це моряки, спеціалісти з суднобудування та судноремонту, які працюють за професією. Враховуючи специфіку зайнятості найбільша чисельність легальних трудових мігрантів працювала за наймом на суднах під прапорами Республіки Кіпр, Грецької Республіки, Ліберії та Великобританії (рис.1).

Принципові відмінності спостерігаються у структурі зайнятості трудових мігрантів. Серед нелегальних та легалізованих мігрантів переважна більшість зайнята в будівництві та сільському господарстві (для чоловіків), у сільському господарстві та у домашній прислузі. Суттєво відрізняється структура зайнятості за приймаючими країнами. У більшості країн значною є частка чоловіків працюючих на будівництві (Росія – 73%, Польща -65%, Чехія – 88%). У Польщі значна частка чоловіків (до 30%) працює в сільському господарстві. Для жінок відносно більш різноманітними є сфери

працевлаштування. Наприклад, у Італії у якості домашньої прислуги працює близько 90% українських жінок. У Польщі жінки переважно працюють у сільському господарстві до 70% від загальної кількості українських жінок-заробітчан, у Чехії – в готельному та ресторанному бізнесі (більше 45%), в Росії – в торгівлі (до 35%).

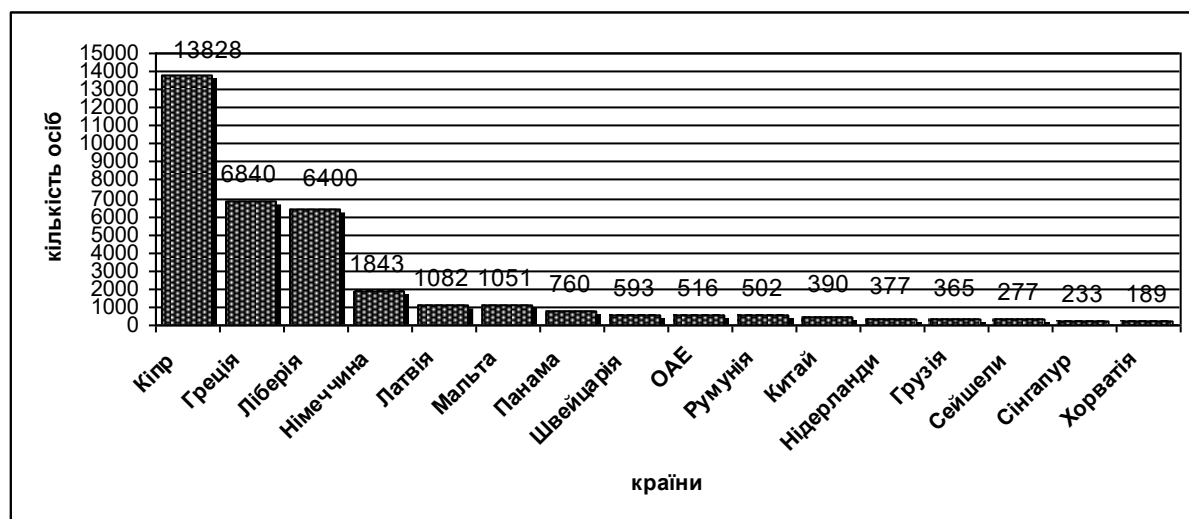

Рис. 1. Розподіл трудових мігрантів за основними країнами працевлаштування, 2006 рік (працевлаштовані посередницькими структурами в Одеській області)

За категоріями працівників серед нелегальних мігрантів основну частку становлять особи, які працюють не за професією, на робочих місцях, які не потребують високої кваліфікації чи спеціальної професії. В освітній структурі легальних трудових мігрантів переважають особи з вищою освітою. В основному переважну більшість легальних трудових мігрантів становлять моряки. Основною сферою зайнятості у приймаючих країнах відповідно є транспорт та зв'язок (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл трудових мігрантів, які тимчасово працювали за кордоном та були працевлаштовані через посередницькі структури в Одеській області за сферами зайнятості (всі країни)

Види господарської діяльності	легальні трудові мігранти, у %	
	2005 рік	2006 рік
Будівництво	0,01	0,03

Оптова і роздрібна торгівля	-	0,05
Готелі та ресторани	4,8	1,3
Транспорт та зв'язок	94,8	98,3
Колективні послуги	-	<0,01
Рибне господарство	0,4	0,3
Інші види діяльності	-	<0,01
Всього	100	100

Розраховано за матеріалами [2,3]

У статевій структурі всіх категорій трудових мігрантів суттєво переважають чоловіки (їх частка більше 90%). Для нелегальних мігрантів частка жінок є дещо вищою ніж для легальних і знаходиться в межах 7-10%. Аналіз вікової структури свідчить, що серед нелегальних мігрантів найвищою є частка осіб у віковій групі від 28 до 40 років. Ця вікова група найбільш економічно активного населення становить до 50% від загальної чисельності нелегальних заробітчан. Серед легальних мігрантів (чоловіків) чисельно переважають особи старше 40 років, що зумовлено орієнтацією роботодавців на певний рівень досвіду та професійної кваліфікації.

Серед нелегальних мігрантів переважають особи, які мають загальну середню освіту та середню спеціальну (майже 80%), тоді як серед легальних навпаки – особи з вищою освітою.

Серед легальних трудових мігрантів високою є частка працюючих на керівних посадах, у якості службовців, висококваліфікованих спеціалістів на умовах найму в іноземних роботодавців (табл. 2). Сезонні працівники становлять менше 1%. В цілому українські моряки мають високий рейтинг на зовнішньому ринку праці.

Що стосується терміну перебування за кордоном легальних трудових мігрантів, то відповідно до умов трудового договору (контракту) найбільш поширеною є тривалість роботи від 6 місяців до 1 року (66% мігрантів), на другій позиції термін роботи до 6 місяців (відповідно 33.3%). Незначною є частка працюючих за кордоном протягом 3 років і більше.

Таблиця 2. Розподіл легальних трудових мігрантів за категоріями

робочих місць (2005-2006 рр.)

Категорії працівників	Працюють за наймом іноземного роботодавця			
	кількість осіб		у %	
	2005 рік	2006 рік	2005 рік	2006 рік
На посадах керівників, спеціалістів, службовців	16468	18412	44,3	44,0
Робочих місцях за професією	20092	22168	54,1	53,0
Місцях, які не потребують професії, спеціальності	603	1241	1,6	3,0
Всього	37163	41821	100	100

Для моряків, які традиційно проживають у південних областях України в умовах занепаду та знищення українських судноплавних компаній, масштабного внутрішньогалузевого безробіття, зовнішня трудова міграція є фактично єдиною можливістю працювати за фахом, підтримувати відповідний рівень кваліфікації та зберігати професійну придатність. У зв'язку з цим, зовнішня легальна трудова міграція надлишкової на певний момент робочої сили може розглядатися як один із способів раціонального використання та збереження трудового потенціалу.

Слід зауважити, що Одеська область уже протягом декількох останніх років має позитивне сальдо міждержавної міграції. Так, за офіційними даними Держаком статистики України у 2005 році міграційний приріст населення області за рахунок мігрантів із інших країн становив 2 103 особи, а за 2006 рік уже 7830 осіб. Відповідно значною є чисельність нелегальних трудових мігрантів в Одеській області, що формує специфічні умови для розвитку регіонального ринку праці, та сприяє заміщенню національної робочої сили ще більш дешевими нелегалами.

2. Чинники міграції

Чинники, які зумовлюють зовнішню трудову міграцію українців передусім мають економічний характер. Якщо в 90-х роках мотивація трудових мігрантів визначалася насамперед неможливістю знайти будь-яку роботу, то в середині 2000-х основним мотивом стало бажання поліпшити

рівень добробуту у зв'язку із значним подорожчанням життя в Україні.

1. Внутрішні чинники, які мають як загальнодержавний так і регіональний рівень. Серед них основні:

- високий рівень галузевого та регіонального безробіття в умовах структурних трансформацій в економіці, довготривале зниження попиту на окремі спеціальності;
- суттєве зниження рівня добробуту, фактичне зубожіння більшої частини населення в окремих регіонах, в сільській місцевості, серед окремих соціальних груп, потреба в коштах на придбання житла, освіти дітей, відкриття власного бізнесу, які неможливо реально та легально заробити в Україні;
- невідповідність між рівнем оплати праці та фактичною вартістю життя в Україні;
- суттєво нижчий рівень оплати праці в Україні ніж у країнах можливого працевлаштування (фактично кваліфікована праця в Україні оплачується нижче ніж низько кваліфікована в країнах-реципієнтах);
- монопольне становище роботодавців, які зацікавлені у збереженні низької оплати праці, тінізації значного сегменту ринку праці в Україні, не забезпеченні соціальних гарантій для працівників;
- неефективна політика держави щодо формування конкурентних переваг національного ринку праці, створення умов для легальної зайнятості, формування потреби в соціальних гарантіях на основі реальної оплати праці.

2. Зовнішні чинники, які визначають в основному стан та особливості зовнішнього ринку праці:

- зростання попиту на низько кваліфіковану працю в будівництві, сільському господарстві, сфері послуг в більшості країн Європи, який не задовольняється власною робочою силою;
- значно вищі рівні оплати праці ніж в Україні та вигідніші умови працевлаштування;

- наявність різного за обсягом тіньового сектору економіки в приймаючих країнах, що робить можливим поширення нелегальних форм трудової міграції (в Росії, Греції, Іспанії, Італії, Португалії, Німеччині, країнах Східної Європи);
- можливість легалізації з метою подальшої зміни місця постійного проживання;
- сталий попит на українських заробітчани на ринку як нелегальних так і легальних трудових мігрантів в приймаючих країнах (професійні, культурні, ментальні, расові ознаки).

Зовнішня трудова міграція має та буде мати неоднозначні та довгострокові наслідки в економічній та соціальній сфері країни, які досить умовно можна розділити на позитивні та негативні: Серед позитивних слід відзначити:

- зовнішня трудова міграція надлишкової на певний момент робочої сили може розглядатися як один із способів використання трудового потенціалу, зменшення рівня безробіття та соціальної напруги на національному ринку праці;
- надходження в Україну значних коштів зароблених за кордоном, обсяг яких дозволяє говорити про формування специфічного виду інвестування економіки країни (за різними оцінками від 1 до 5 млрд. дол. щорічно);
- накопичення досвіду життя та роботи в іншому соціально-економічному середовищі, в ринкових умовах, формування європейської системи цінностей;
- формування нових осередків української діаспори, розширення їх географії.

Негативні наслідки та загрози національним інтересам:

- загроза незворотної втрати значної частини якісної, найбільш економічно активної національної робочої сили, в тому числі людського, наукового та інтелектуального потенціалу за умови, коли тимчасова трудова міграція призводить до еміграції та зміни місця постійного проживання;

- тривала занятість у сфері низько кваліфікованої праці у приймаючих країнах призводить до втрати кваліфікації, професії, набутих раніше в Україні.
- загрози соціального характеру пов'язані із руйнуванням сімей, явищем сирітства дітей заробітчан, деформацією статево-вікової структури в районах масової трудової еміграції, проблем демографічного характеру;
- негативні наслідки для розвитку споживчому ринку викликані зростанням грошової маси, штучним збільшенням попиту та ще більшим зниженням конкурентноздатності національного ринку праці.
- найбільшу загрозу становить кримінально індукована зовнішня міграція, торгівля людьми та примусова праця українських громадян.

Концепція національної політики у сфері регулювання міждержавної трудової міграції повинна формуватися у двох напрямках: з одного боку – формування умов для підвищення конкурентноздатності національного ринку праці та створення умов для зменшення масштабів зовнішньої трудової міграції праці; з іншого забезпечення захисту інтересів громадян України за кордоном та створення умов для поширення легальної трудової міграції. Соціальний захист трудових мігрантів-громадян України забезпечується міждержавними та міжурядовими угодами про працевлаштування та соціальний захист трудових мігрантів, шляхом приєднання України до міжнародних договорів з питань захисту прав трудових мігрантів.

На сьогодні враховуючи ситуацію на внутрішньому ринку праці, передусім рівень оплати праці в Україні, збільшення розриву між рівнем заробітної плати та вартістю життя, збереження високого рівня безробіття в окремих регіонах, Україна не може ефективно впливати на масштаби та мотивацію зовнішньої трудової міграції своїх громадян, тому практичні заходи можуть бути спрямовані на зменшення негативних наслідків цього явища.

Перелік питань для самостійного опрацювання

1. Міграція, її сутність, правові основи. Основні види міграції.
2. Основні напрямки міграції. Міграційні хвилі в Україні.
3. Діаспора. Українська діаспора на Сході, на Заході, в Америці та Австралії: історія та сучасний стан.
4. Проблема біженців. Біженці в Україні. Міграційна служба. Правовий статус біженців: світовий та вітчизняний контекст.

Перелік проблемних питань

1. Позитивні та негативні чинники впливу міграційних процесів на розвиток суспільства.

Список використаної літератури

1. Населення України – 2002: Щорічна аналітична доповідь. – К.: Ін-т демографії та соц. досліджень НАН України: Держ. ком. статистика України, 2003. – 376 с.
2. Звіт про чисельність та склад громадян України, які тимчасово працюють за кордоном за 2005 рік. / Одеський обласний центр зайнятості, 2006 рік.
3. Звіт про чисельність та склад громадян України, які тимчасово працюють за кордоном за 2006 рік. / Одеський обласний центр зайнятості, 2007 рік.
4. Позняк О. Масштаб зовнішніх трудових міграцій населення України // Україна: аспекти праці, 2002, № 8 С. 43-47.
5. Стасюк М., Крюковський В. Вплив міграційних процесів на основні демографічні показники в Україні // Україна: аспекти праці, 2004. № 5 С. 40-45.

ТЕМА 9. ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Мета: сформувати у слухачів вміння та навички щодо здійснення аналізу сучасних етнополітичних процесів, причин виникнення етноконфліктів, їх попередження та розв'язання з використанням методів та технологій сучасної науки державне управління.

Результати навчання за темою.

Після вивчення розділу слухачі повинні:

- оволодіти знаннями щодо етнополітичних чинників конфліктів;
- здобути вміння аналізу сучасних засобів саморегуляції полі етнічного суспільства;
- удосконалити навички аналітичного мислення щодо діяльності державних управлінських структур відносно попередження та розв'язання етноконфліктів.

План лекції

1. Етнополітичні чинники конфліктів
2. Толерантність як засіб саморегуляції поліетнічного суспільства
3. Діяльність державних управлінських структур щодо попередження та розв'язання етноконфліктів

Анотація змісту лекції

1. Етнополітичні чинники конфліктів

Етносоціальні конфлікти супроводять людство протягом усього його розвитку. Етнонаціональні конфлікти – як складова частина соціальних – мають свою специфіку. Вони відбивають сутність міжнаціональних відносин у суспільстві чи у міждержавних відносинах і є суттєвим виміром етнонаціональної політики. Утворення національної держави не знімає міжнаціональної напруги, оскільки в кожній із них виникають проблеми

національних меншин, які, за словами Е.Гельнера, “анітрохи не менші, ніж ті, що існували раніше” (див. Додаток П).

Етнополітичні суперечності в багатьох поліетнічних країнах за своїми масштабами, тривалістю та інтенсивністю і наслідками значно переважають інші види соціально-політичних конфліктів. Вони можуть суттєво дестабілізувати політичну і соціально-економічну ситуацію і навіть поставити питання про перегляд державних кордонів. Зважаючи на ці обставини, для забезпечення стабільності та нормального функціонування держави-нації вкрай важливим є пошук ефективних шляхів урегулювання етноконфліктів.

Етнічний конфлікт, як крайня форма зіткнення й загострення протилежних інтересів етноспільнот, або останніх з державою довкола національного питання, виявляє себе у формі політичної боротьби, яка може переходити в насильство. У світовій науці все більше прихильників здобуває позиція, яка, на противагу марксизмові, заперечує розуміння етнічного конфлікту як звичайного віддзеркалення класових антагонізмів. Щоправда, серед критиків марксизму трапляються й такі, хто вважає, що джерелом етноконфліктів є етнічність як така. Та більшість авторів схиляється до думки про рівнозначність етнокультурних і соціально-економічних факторів виникнення етноконфліктів. Проте останні, як і соціальні, містять суттєву загрозу єдності багатонаціональної держави, що, з одного боку, вимагає від етнополітики вжиття певних запобіжних заходів, з іншого – потребує виявлення і зняття протиріч, котрі виникають у етнополітичній сфері поліетнічного суспільства (див. Додатки Р.1-Р.2).

Серед конфліктогенних чинників етноконфліктів не буде зайвим нагадати, що, за різними підрахунками, у світі налічується від чотирьох до шести тисяч етносів, які є не лише формою, а і змістом існування людства, складають його неповторну мозаїку. У свою чергу, етноси існують у формі націй, народів, племен, етнічних та національних груп. Уже сама численність та розмаїтість етносів може за певних умов породжувати безліч конфліктних

ситуацій.

До найважливіших конфліктогенних чинників слід віднести прагнення етноспільнот до створення національних держав як сучасного способу політичної організації суспільства. Власна держава завжди була жаданою, заповітною мрією кожного етносу, а з народженням нації – обов'язковою. Але з приблизно 800 сучасних націй лише близько 220 досягли своєї омріяної мети. Решта переважно чекають на свій “зоряний час” і за певних обставин можуть розпочати боротьбу за створення власної держави. До того ж, національні держави, що існують, є поліетнічними. Отже, існує своєрідний “бермудський трикутник”, у якому спалахують конфлікти на етнополітичному ґрунті і який за певних умов, може поглинути цілі держави.

Імовірність виникнення етноконфліктів обумовлюється тим, що етноспільноти і держави мають розбіжні цінності та суперечливі, а часом і взаємовиключні інтереси і цілі. З поміж різних інших чинників слід назвати світові процеси глобалізації, модернізації, етнополітичного відродження, демократизації суспільства, децентралізації політичної влади, зростання міграції, розвитку засобів масової інформації, зокрема континентальних та глобальних телекомунікаційних систем, розширення інформаційного простору тощо . Об'єктами і суб'єктами етнополітичних конфліктів виступають політизовані етноси, які борються за збереження або зміну статусу, контроль над територією, природними ресурсами, проти певного політичного режиму або за його збереження, за участь у владних структурах чи квоти в них тощо

До факторів, які впливають на виникнення, розвиток та гостроту етноконфліктів, зараховують поліетнічну структуру людства чи держави; існування типологічно різних форм етносоціальної організації народів – від розвинутих великих націй до нечисленних етногруп; відсутність чи недостатність правового захисту національних меншин у поліетнічних державах та гарантій у забезпеченні й задоволенні етнічних потреб; тенденційну інтерпретацію в засобах масової інформації окремих історичних

подій чи політичної боротьби етноспільнот.

Складність етнополітичної ситуації в Україні полягає, насамперед, у об'єктивних умовах, що склалися внаслідок тривалої колоніальної залежності, необхідності пошуків нових форм національної самоорганізації та державотворення. Ситуація, яку ми маємо в Україні, в цілому мало чим відрізняється від ситуації в будь-якій європейській країні: провідна нація, що створила власну державу, утворює також загальні структури, що формують політичний простір країни. З метою консолідації поліетнічного суспільства така єдина платформа для спілкування етносів повинна існувати, але справа ускладнюється тим, що фактично в Україні такою платформою послуговує російськомовна та радянська ментальність. У інтересах української держави необхідно якнайшвидше формувати власні структури взаємодії етносів, хоча це й натикається на жорстокий опір так званій “українізації” з боку носіїв колишніх типів свідомості. Суттєвим ґрунтом для такої стратегії повинна бути політика національного відродження української культури, прискорення всебічної модернізації. Тільки ментальні структури розвинутої нації можуть бути загальним підґрунтям для спілкування інших культур на терені етнополітичного простору нашої держави.

Модернізація, під якою розуміється бурхливий процес індустріалізації та виникнення нових технологій, перехід економіки на якісно новий технологічний та організаційний рівень в умовах ринкових відносин, ускладнює міжнаціональні відносини, а інколи й уповільнює їх напругу. По-перше, поглиблюючи міжнародний розподіл праці, модернізація змушує державу вдаватися до націоналізму у формі державного протекціонізму, гуртуючи навколо захисту національних інтересів своїх громадян, що викликає неоднозначну реакцію певних етноспільнот і країн. Наприклад, проблеми участі України в системі розподілу праці і відносин в СНД, забезпечення енергоресурсами зумовлюють складні суперечки між державами, до яких небайдужі й громадяни цих країн

По-друге, модернізація стимулює активність етнічних груп усередині

поліетнічних держав . Маючи своїми наслідками масштабну урбанізацію, виникнення промислових мегаполісів зі збільшуваним поліетнічним складом населення, вона сприяє тому, що загострюється боротьба між представниками різних національностей навколо престижних робочих місць і соціальних благ. Це призводить до об'єднання й мобілізації етноспільнот під гаслами етнонаціоналізму .

По-третє, модернізація сприяє зменшенню потенціалу етнічності на великих просторах господарського комплексу. Так, численне сільське населення України в межах Російської імперії втягувалося в освоєння Далекосхідних регіонів, замість своєї етнополітичної активності на батьківщині.

По-четверте, від темпів і напрямку модернізації залежить і характер етнічного відродження, який визначається впливом тих соціальних груп, які є його рушійною силою. Так, у Росії, починаючи з минулого століття, точаться суперечки між “західниками” і “слов’янофілами”, в Україні – між тими, хто орієнтується на Захід, і тими, хто на Схід .

Зрештою, модернізація робить неминучими як інтеграцію між окремими країнами, так і розпад багатонаціональних імперій, інколи федерацій, побудованих на недемократичних засадах, вивільняє духовні сили підкорених народів, дає їм шанс на свободу .

Ефект націоналістичного збудження внаслідок модернізації притаманний усім поліетнічним країнам, що переживають модернізацію (останні тенденції в політикумі Австрії, Нідерландів, Франції, остання вважається єдиною державою а Європі, що дотримується світської і республіканської (не етнічної) концепції нації свідчення тому). Він особливо небезпечний у часи загострення міжетнічних конфліктів і воєн. З початком другої (1999 р.) російсько-чеченської війни, коли в Москві та інших містах, у тому числі, частково, і в Україні, розпочався тотальний контроль паспортного режиму з боку владних структур стосовно вихідців з Кавказу, помітно зросли і загострилися відносини між слов’янським і неслов’янським

населенням у Росії, а також у цілому в СНД.

Не втрачає своєї актуальності проблема міжнаціональних конфліктів на території колишнього СРСР. Узагальнюючи їх виділяють три соціальних типи конфліктів.

1. Конфлікт психологічних стереотипів, який виникає і набирає сили внаслідок появи у збудженому середовищі лідерів. Останні формулюють і вносять у наелектризоване середовище гасла, спрямовані на спільне досягнення певних прав, цілей, відстоювання своїх привілеїв.

2. Конфлікт ідеологічних доктрин. Визначальною рисою такого роду конфлікту є консолідація членів етноконфліктної спільноти навколо певної ідеї. За наявності в обох сторін, що конфліктують, своїх ідеологів і масових громадсько-політичних організацій можливі різні шляхи досягнення мети – або діалог, або конфронтація.

3. Конфлікт політичних інститутів. Держава підключається до конфлікту, виступаючи в різних ролях. Так, стосовно конфліктів стереотипів держава обмежується функцією захисту інтересів, порядку і припинення крайніх форм конфронтації. У конфліктах доктрин у держави третейська роль, а в конфліктах інститутів держава є безпосереднім учасником. Вимоги набуття або зміцнення суверенітету висувуються національними рухами не лише в більшості колишніх союзних республік, але й у автономних республіках, які відчували подвійне пригнічення з боку центру та з боку республіканських властей. Можна навести й іншу типологію (див. Додатки Т.1-Т.2).

Етноконфлікти зводять до декількох груп.

Перша – соціологічний підхід, який пояснює конфлікти феноменом кореляції соціальної стратифікації суспільства та поділу праці з етнічними характеристиками населення того чи іншого регіону, до другої – політологічний підхід, який враховує роль еліти, передусім інтелектуальної та політичної, у мобілізації етнічних почуттів, створенні міжетнічної напруги; третьої – концепцію “логіки колективної поведінки” (М. Олсон),

коли в групах з приниженим статусом, які дискримінуються в панівних структурах, почуття загрози породжує занепокоєність та, відповідно, викликає певні конфліктні дії; четвертої – концепцію “групової легітимності”, згідно з якою держава є уособленням та гарантом збереження групової цілісності (територія, політичний устрій, інститути влади) і повинна мати етнонаціональний характер, бути виразником якоїсь однієї культурної системи. Ці уявлення та претензії становлять моральну основу для вимог виключного контролю над державою з боку певної етнospільноти .

Серед причин етноконфліктів виділяють наступні:

- глобальні: зіткнення етнонаціональних та державних інтересів, припинення холодної війни і відновлення “заморожених” конфліктів; скорочення дефіцитних природних ресурсів, глобальна екологічна криза;
- етнoекономічні: нерівномірний рівень економічного розвитку етнонаціональних спільнот, різний рівень їх доступу до матеріальних цінностей і благ – “внутрішній колоніалізм” тощо;
- етноідеологічні: піднесення націоналізму та етніцизму як ідеологій та психології етнонаціональних спільнот;
- етноісторичні: висвітлення історичних подій негативного змісту для однієї етнospільноти з боку представників іншої;
- етнокультурні: нерівноправне становище культур і мов різних етнонаціональних спільнот;
- етнополітичні: неоднаковий доступ етнонаціональних спільнот до влади, її розподілу і використання; недемократичність етнополітики, складність і суперечливість національно-державного будівництва;
- етнопсихологічні: депривація, тобто розходження між очікуваннями і сподіваннями та можливостями їх задоволення, втілення в життя, що особливо характерно для реалізації етнospільнотами права на самовизначення;
- етнотериторіальні: розбіжність етнічних і політичних кордонів, територіальні претензії, спроби перерозподілу певної території, або

відокремлення і створення етноспільнотою власної держави (див. Додаток У);

– етноюридичні: відсутність надійної законодавчої бази, неоднаковий правовий статус етносів у державі, розбіжність місцевого законодавства з міжнародною традицією та ін. Можна навести й іншу градацію.

Етнополітичні конфлікти, як винятково суперечливе явище, сприяють відродженню та посиленню етнонаціональної свідомості членів етноспільнот, розумінню спільності їх цінностей, інтересів і цілей, посиленню внутрішньогрупової солідарності і мобілізації, виявленню суперечностей у етнополітичній сфері, пошуку ефективних шляхів їх вирішення, зміцненню етнополітичної стабільності суспільства тощо. За висловом Р. Дарендорфа, саме “конфлікт і зміни дають людям свободу”. Аналіз численних публікацій у засобах масової інформації дає можливість назвати такі вірогідні причини етноконфліктів, які бажано враховувати в управлінні етнопроцесами, а саме:

– поліетнічність суспільства, в якому представники різних етноспільнот неоднозначно оцінюють перспективу державотворення в країні;

– різні оцінки ролі національних традицій, політичних символів, національної ідеї, ідеології в політичному житті;

– боротьба етноспільнот за участь їх представників у владних структурах;

– ставлення етноспільнот до місця і ролі титульної нації в державотворчих процесах;

– багатоступінчастість і розгалуженість ієрархії автономій, які зумовлюють нерівноправне становище поліетнічного населення в цих етнополітичних утвореннях;

– зміна етнодемографічної ситуації в регіонах у бік значного зростання кількості іншоетнічного населення;

– зовнішній вплив на міжетнічні процеси, особливо з боку держав, що використовують діаспору для досягнення власних експансіоністських цілей (Карабах, Косове, Крим тощо);

– приналежність громадян до різних конфесій і неоднакове сприйняття ними перспектив етнополітичного розвитку держави.

Найпоширенішим є конфлікт ідентичності, характерний для суспільства, в якому суб'єкт політики ототожнює себе не з суспільством (державою), а з певною етнічною групою. Згідно з В.Хьосле, ідентичність – далеко не статична, скоріше, навпаки, мінлива та динамічна. В.Хьосле досліджував кризи ідентичності, розуміючи їх, як відкидання самості з боку “Я” , як неприйняття людиною самої себе.

Конфлікти ідентичності, коли суб'єкт політики ототожнює себе не з суспільством (державою), а з певною етнічною групою, виникають за умов протиставлення рас Південно-Африканська Республіка, етнічної супротивності (США, Ізраїль), реалізації права на користування рідною мовою (Україна, країни Балтії), права на етнічну територію (проблеми Курдистану, Палестини) .

Світову громадськість усе більше хвилює проблема регіональних етноконфліктів. Вкажемо на найголовніші чинники цієї проблеми:

1. Ігнорування права народів на власну етнічну територію, внаслідок чого виникають і набувають гостроти розбіжності інтересів етноспільноти та титульної нації (Чечня тощо);

2. Ігнорування потреби в забезпеченні прав етносів на національно-культурну, чи національно-територіальну, автономію;

3. Нераціональна, уніфікована політика центру без урахування етнокультурних потреб етноспільнот (мова навчання, національна культура, тощо);

4. Тенденційна інтерпретація в літературі та засобах масової інформації визначних історичних подій, пов'язаних з місцем чи роллю того чи іншого етносу в цих подіях;

5. Формування і протистояння громадських рухів за етнічною ознакою;

6. Різка зміна звичайної ситуації та співвідношення етнічних груп, зумовлена масовим переселенням громадян (біженці), оргнаборами тощо, що

може посилювати міжгрупову конкуренцію за ресурси влади, матеріальні потреби, створювати мовні та освітні проблеми та ін.;

7. Посилення конфесіонального розбрату між людьми та ін.

Політизація етносу внаслідок вищеназваних обставин може створювати умови для виникнення регіонального етноконфлікту . Причому, релігійний фактор має в даному контексті суттєве значення. Підтвердженням тому є строката та складна історія релігійних конфесій в Україні.

Розкол християнства в 1054 р. не лише започаткував православну та католицьку традиції в релігійному житті Європи, але й зумовив своєрідність існування в лоні європейської християнської культури двох несхожих культурних світів. Протягом історії ідеї щодо відновлення єдності християнства періодично з'являлись, втілюючись не лише в концепціях провідних мислителів тих чи інших епох, але й в церковному житті. Приміром, з російським філософом та містиком В.С. Соловйовим асоціюється ідея «Боголюдського суспільства», в якому мають вільно узгоджуватись божественне та людське начала . Саме таке суспільство здатне стати втіленням єдності християнського світу, розділеного на дві половини – Схід та Захід. І якщо Схід зберігає у всій чистоті божественне начало, вважав В.С. Соловйов, то Захід спрямовує всю свою енергію на розвиток людської самодіяльності.

Вказані ідеї своєрідно втілились в релігійному житті України, зумовлюючи не лише його конфесійне розмаїття, але й пошуки шляхів до міжконфесійного діалогу, толерантного співіснування.

Історично склалося так, що Україна знаходиться на межі двох культур: між Сходом та Заходом. Саме ця «серединність» (медіативність) сприяла виникненню греко-католицизму в українській культурі. Особливістю української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка утворена в 1596 р. на Брестському церковному соборі, є поєднання католицької та православної догматики при збереженні православних обрядів. Створенню церкви сприяла, насамперед, кризова ситуація, в якій перебувала тогочасна

православна церква в Україні. Проявами цієї кризи були занепад церковної дисципліни, непорозуміння між церковними братствами та ієрархією, зазіхання новоствореного (1589) Московського патріархату, непродумані кроки Константинопольського патріарха тощо.

Феномен українського греко-католицизму до сих пір викликає суперечливі оцінки як в середовищі церковних, так і поміж світських дослідників. Український греко-католицизм цікавий насамперед тим, що в ньому реалізується спроба не пристосування до проміжного положення українців між християнським Сходом і Заходом, а виходу з цього положення.

Процес становлення самоідентифікації українців між східними та західними сусідами нерозривно пов'язаний з еволюцією релігійного самовизначення українського народу. Тому зупинимось на перипетіях соціально-політичних факторів суспільного життя в Україні кінця XIX – початку XX ст., аналіз яких здатний прояснити сучасні тенденції в релігійному полі української культури, її конфесійне розмаїття.

Досить цікава ситуація спостерігається в тогочасному українському соціумі, для якого період кінця XIX-го – початку XX ст. був насичений надзвичайними, непересічними подіями. Ця епоха цікава насамперед тим, що саме тоді виникло багато новацій, про які можна сказати “вперше”. Так, вперше було обґрунтовано постулат політичної самостійності України в книзі Ю.Бачинського “Україна irredenta” в 1895 р. (зі схвальною рецензією І.Франка). Вперше було перекладено українською мовою Біблію І.Пулюєм разом з П.Кулішем та І.Нечуй-Левицьким. Один із перших композиторів-професіоналів в Галичині М.Вербицький написав музику на слова П.Чубинського “Ще не вмерла Україна”, яка стала державним гімном України. Вийшов перший в українській літературі історичний роман “Чорна Рада”, що належить перу Пантелеймона Куліша. Цей ряд, звичайно, можна продовжувати.

Таким чином, стає помітним той факт, що більшість новацій виникли внаслідок зростання національної самосвідомості та були пов'язані з

пошуком самоідентичності українців. Необхідно зазначити, що в тогочасну епоху існували ідеї, які об'єднували мислителів розділеної України та глибоко хвилювали людей. Це ідея пробудження національної свідомості, яка була викликана відсутністю державності.

До зростання національної самосвідомості призвела не лише відсутність державності, але й гоніння на все українське. Так, російський імператор Олександр II щодо України проводив агресивну шовіністичну політику, затвердивши так звані Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський акт 1876 р. Тут, звичайно, необхідно нагадати той факт, що Петро I в 1720 р. теж видавав заборону на друкування книг українською мовою. Таким чином, розвиток української літератури в другій половині XIX ст. проходив в жорстких умовах застосування указів, що забороняли вживання української мови.

У західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, теж спостерігалися утиски української мови. Так, середня освіта тут не була українською і провадилася в основному польською мовою. Крім того, австрійським урядом була здійснена невдала спроба заміни кирилиці в українській мові на латиницю.

Таким чином, приниження всього українського, відсутність державності сприяли поширенню ідей національного визволення в літературі, філософії і т.д. Розробці питань національного самовизначення також сприяло скасування кріпосного права (австрійським урядом в 1848 р., російським – в 1861 р.). Волелюбність українського народу, який в часи Гетьманщини був вільним (поширення кріпосництва в Україні припадає на 1783 – 1796 рр.) з новою силою заявила про себе. Саме тому увага тогочасних мислителів (М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка та ін.) була спрямована в першу чергу на питання національного відродження.

В тогочасних західноукраїнських землях переважаючою релігією був греко-католицизм. Саме українська греко-католицька церква (УГКЦ) сприяла збереженню української мови та українських традицій на території Західної

України. Греко-католицька церква в другій половині XIX – на початку XX ст. об'єднувала навколо себе українців, не даючи владі полонізувати чи онімеччувати їх, підтримувала розвиток культурно-освітнього життя в західноукраїнських землях, чим сприяла пробудженню національної свідомості українців. Видатною постаттю в УГКЦ був Андрей Шептицький. Він став для галичан тим, ким був для киян в свій час Петро Могила. Це видатний український церковний, культурний та громадський діяч, відомий галицький митрополит греко-католицької церкви, який відстоював ідею незалежності та соборності України та став засновником Російської католицької церкви.

Що стосується православної церкви, то ще в 1686 р. Українську православну церкву було підпорядковано Московському патріархату. Це був період в історії України, що відзначився розпадом її державності, поділом на Лівобережжя та Правобережжя (так званім Андрусівським перемир'ям 1667 р.) та загальним занепадом. Руїна – саме так влучно означено цей період. Підґрунтям релігійної політики Російської імперії була ідеологічна доктрина “Третього Риму”, яка існувала в Московському царстві в 16-18 ст. та появилася після перетворення Московського князівства на централізовану державу.

Згідно з переписом 1989 року у Вірменії та Азербайджані корінного населення мешкало понад 80 %, у решті держав – 70 і більше, а от у Естонії – лише 61,5, Таджикистані – 52,4, Латвії – 52,0, Казахстані – 39,7. У цілому поза межами своїх республік опинилося понад 60 млн. населення колишнього Союзу. Не всі з них, мешканців нині незалежних країн, однозначно оцінюють розпад радянської країни, шлях розвитку і державотворення нових політичних утворень. Навіть на рівні державних політиків дехто не визнає країну проживання за свою.

Конфліктну ситуацію викликають різні погляди етносів на національні традиції, політичні символи, національну ідею, рідну мову та інші цінності, які складаються в нових державах. Не визнаючи традицій та шляхів розвитку

Молдови, російськомовне населення (не без втручання і підтримки колишнього ЦК КПРС) утворило Придністровську республіку. Криваві сутички, а тепер протистояння між ніким не визнаним Придністров'ям та Молдовою створюють нестабільність у цьому регіоні, геополітичні суперечки Росії, Румунії та України навколо цих питань.

Етноконфлікти в багатонаціональній країні посилюють дезінтеграційні процеси. Тенденції до дезінтеграції мають цілком виразний характер у Росії. Привертають увагу успіхи національної політичної еліти і прагнення останньої досягти незалежності від центру шляхом завоювання більшості на виборах у місцеві органи влади.

У Татарстані, наприклад, де за переписом 1989 року татари становили 38,5 % населення республіки вони отримали на виборах 1990 року до Верховної Ради республіки 57,6 % місць, до районних і міських рад – 64,7 %, до Ради Міністрів – 69 %. На початку 1994 р. російське керівництво було змушене піти на сепаратний договір з цією республікою щодо розподілу владних повноважень. Влада Татарстану вирішує питання володіння землею і природними ресурсами, встановлює бюджет і податки, республіканське громадянство, визначає відносини з іноземними державами, укладає з ними торговельні та інші угоди, створює свій Національний банк тощо. У середині 1994 року таким шляхом пішли Кабардино-Балкарія і Башкортостан, підвищили свій етнополітичний статус усі автономії, і Російська Федерація почала перетворюватися на конфедерацію.

Війна та геноцид у Хорватії, Боснії та Герцеговині, Закавказзі, Молдові та в інших регіонах – це не просто трагедія для світового співтовариства, вона по-новому висвітлює проблему розуміння етноконфліктів. Спроби створити етнічно однорідні держави, етнічні чистки, геноцид та насильство є насамперед ознакою слабкої легітимності політичної влади.

Безперечно, конфліктів, у яких етнічний чинник видається суттєвим, є безліч. В. Нейган називає за 2007 рік 22 особливо важких конфлікти – збройні сутички та загибель щонайменше понад тисячу людей. Було також

84 затяжних конфлікти із застосуванням зброї (менше тисячі загиблих). Разом ці конфлікти забрали життя близько 9 млн. людей, призвели до появи 14,3 млн. біженців, стали “переміщеними особами” в межах своїх країн 22,2 млн. людей.

2. Толерантність як засіб саморегуляції поліетнічного суспільства.

Усепланетарність етнічного чинника конфліктів і кричущі порушення прав людини й нації ставлять проблему взаємозв'язку толерантності, взаєморозуміння і примусу, втручання міжнародного співтовариства.

Толерантність – один із універсальних і найзначніших здобутків людства, вона є передумовою не лише врегулювання конфліктів, примирення суперечностей, а й основою ефективної саморегуляції суспільства, збереження його багатоманітності та динамічності. Толерантність уможливорює мир та безпеку, право народів на самовизначення та суверенність, права людини та інтелектуальну свободу, що є загально визначеними цінностями, на яких базується сучасна цивілізація.

Питання толерантності в усіх його вимірах, а надто у етнополітичному є життєво важливим та, безумовно, актуальним для всіх країн у цілому.

Толерантність – це передовсім визнання того, що всі ми як особистості, як представники різних соціальних груп, носії певної культури, відрізняємося один від одного. Вже самі ці відмінності є самодостатньою цінністю і потребують захисту. Діяти разом, залишаючись різними, – цю засадничу мету можна реалізувати за допомогою толерантності. Толерантність є необхідною передумовою ефективних дій у творенні демократичного суспільства. Взаємна терпимість може забезпечити політичне та культурне підґрунтя соціально-економічному розвитку країн Центрально-Східної Європи.

Розглядаючи конфлікти, що вибухають поміж різними людськими угрупованнями, об'єднаннями на основі етносу, релігії або політичної

тотожності, варто пам'ятати, що справедливість і людська гідність не існують без визнання прав кожної людини, незалежно від того, до якої спільноти вона належить.

Професійна демократична влада неможлива без терпимості та дотримання норм права. Спроба створення етнічно однорідних держав, етнічні чистки, геноцид, насильство є насамперед ознаками неспроможності політичної влади, яка немає нині права визнаватися світовим співтовариством. Будь-яка нетолерантна соціальна група ризикує втратити своє обличчя та самі основи своєї ідентичності. Толерантність є необхідною умовою реального самовизначення окремих людей та різних спільнот.

Згідно з Дж. Греєм, для толерантності сьогодні настали важкі часи. Ця добродесність вийшла з моди, позаяк не відповідає духу епохи. Старомодна толерантність, яку захищали класики лібералізму (Дж.Локк та ін.) появилася завдяки визнанню того факту, що людина – недосконала істота і переконаності в тому, що саме свобода є необхідною умовою благополучного життя. Позаяк люди недосконалі, а добродесність не може бути нав'язаною людям, вона є лише життєвою звичкою, до надбання якої треба прагнути самостійно, то людей учили бути поблажливими щодо недоліків інших.

У цьому контексті толерантність – не що інше, як передумова стабільного способу життя серед недосконалих істот. Така толерантність вийшла сьогодні із моди. Причина цього, вважає Дж.Грей, полягає в неприйнятті постхристиянською епохою самої думки про те, що всі люди – гріховні істоти і що в житті завжди є місце для зла. Сьогодні ж людські вади сприймаються насамперед як проблеми, що вимагають вирішення, а не у вигляді страждань, які треба відбувати з терпінням. Це призвело до появи специфічних світоглядних позицій, згідно з якими лише дурість та слабка воля заважають людству досягнути абсолютного щастя. Принцип терпимості, який базувався на визнанні недосконалості людини ввійшов у протиріччя з пануючими ілюзіями епохи.

Але толерантність, відмічає Дж.Грей, вийшла з моди ще у зв'язку з одною, більш актуальною причиною. Сама природа толерантності така, що вона включає в собі елемент оціночного судження. Адже об'єктом толерантності є вади людей. Якщо ми терпимо до них ставимося, то це означає, що ми дозволяємо існувати тому, що насправді нам не подобається.

Таким чином, «толерантність не є вираженням скепсису чи сумніву в нашій здатності відрізнити хороше від поганого, навпаки, вона свідчить про нашу впевненість в існуванні такої здатності». Причому, ідея толерантності не відповідає духу епохи саме тому, що толерантний підхід базується на моральних засадах. А в епоху плюралізму навряд чи можна говорити про єдині моральні засади універсального характеру.

Терпимість – одна з необхідних основ колективного способу життя. Нетерпіння приводить до самотності. Ідеали громадськості, соборності, які так високо цінувалися у філософії, припускають терпимість як обов'язкову умову [602]. Однією із своїх головних цілей філософія вважала формування цілісних знань про світ. Тому що сам світ цілісний, а значить адекватно відобразити можна лише через цілісне світосприйняття. Останнє ж, в свою чергу, може бути одержане лише цілісною людиною. Осягнення цілого – мета пізнання, досягнення якого ліквідує неповноту, одномірність людини, її відчуженість від світу, а значить зціляє її.

“Толерантність” має значення не тільки “терпимості”, “поблажливості” до чого-небудь, але і “здібність переносити несприятливий вплив”. “Терпимість” оснований на “терпінні” – важливою адаптаційною властивістю будь-якого організму і сукупності організмів. Причому “терпіння-терпимість” не тільки по відношенню до несприятливих факторів середовища, але і по відношенню до собі подібних є одним із здобутків-переваг людського роду. Адже найважливіша форма суспільної поведінки, яка привела до генези людської цивілізації, – альтруїзм, – ґрунтувалася саме на терпимості до собі подібних.

“Толерантність” є не тільки принципом встановлення суспільно-

політичного консенсусу, але і невід’ємною властивістю людської природи й міжособистісних комунікацій. Вона з’являється разом з появою людського суспільства, але її ціннісні виявлення історичні і залежать від ряду факторів. Напрямок розвитку цієї властивості людської природи знаходять вираження в тенденції до універсалізації її сфер в соціумі.

3. Діяльність державних управлінських структур щодо попередження та розв’язання етноконфліктів

Усе, до чого привели конфлікти та страхіття війни – це нагадування, що недалекоглядна нетерпимість до політичного, етнічного, релігійно “інакших” та людей іншої статі сформувала тільки сумне усвідомлення тендітності інститутів, створених людиною, надто тих юридичних і культурних меж, що дозволяють підтримувати і жити надію на можливість відносно цивілізованих людей людського співіснування.

Всюдисущність етнічного чинника під час масових убивств, кричущі порушення прав людини та малі й великі конфлікти із застосуванням зброї ставлять питання взаємозв’язків толерантності, миру і прав людини та їх важливості.

Використання міжетнічних конфліктів з політичною метою містять небезпеку для “нового” розумного світового ладу. На нашій планеті є 132 країни із населенням у понад мільйон чоловік кожна. З них 12 країн є етнічно майже однорідними, у 25 країнах одна найбільша етнічна група складає 90% населення, у 31 країні одна найбільша етнічна група складає 50%, а в 39 країнах жодна з етнічних груп не складає більше 50% населення. Ці статистичні дані дуже переконливі і водночас тривожні: етнічно однорідна держава – це виняток. Будь-яка вимога щодо того, що держава має бути етнічно однорідною, є політичною провокацією, що загрожує конфліктом, який з часом може призвести до класичних проблем і загрози міжетнічному миру та безпеці, можливості масових порушень прав людини, вимушених

міграцій.

Війни, очевидною стратегічною метою яких є перерозподіл територій держав за етнічним принципом або ж їх “етнічне очищення”, становлять серйозну проблему. А коли ще врахувати, що війни носять з собою смерть багатьох людей, геноцид, кричущі порушення прав людини та принципів гуманізму, ця проблема для планів створення розумного світового ладу стає надзвичайно пекучою.

Сплески міжетнічних конфронтацій досягають своїх вершин, коли країни і народи вступають в смугу кризового безладдя, як політичного, так і економічного. По-перше, виникає питання: хто винен? Звичайно, чужоземці. Євреї, які начебто зайняли всі ключові місця у бізнесі. “Особи кавказької національності”, без яких начебто не обходиться жодний злочин, цигани, які начебто тільки і вміють, що красти, танцювати і співати під гітару.

Харків не залишається з боку від цього процесу. Могутнє місто, розташоване на важливих торгівельних шляхах, культурний і науковий центр, воно здавна притягувало до себе ініціативних і динамічних людей як із Заходу, так і зі Сходу. Тут колоніями поселялися ремісники-вірмени. В районі вулиць Ярославської і Дмитрієвської до сих пір компактно проживають татари. Ще в минулому столітті одна із центральних вулиць міста – Пушкінська називалася Німецькою. На ній жили вихідці з Германії, до речі, які стали фундаторами аптечної справи в Харкові. Вони, як і євреї, поляки та представники інших національностей, дали місту багато вчених, видатних майстрів культури, умілих робітників.

Харків інтернаціональний, в ньому проживають представники різних етносів і всі вони хочуть зберегти свою самобутність. Це прекрасна тенденція яка здатна збагатити культуру міста, урізноманітнити його зовнішній вигляд. Природне бажання людей вивчати мову своїх предків, прилучатися до рідної культури визначило динаміку росту національно-культурних спілок. У 1992 році у Харкові їх було тільки сім, тепер двадцять дев'ять. Деякі з них, як наприклад, корейська, були першими в Україні. Саме ця національно-

культурна спілка стала основою недавно створеної Асоціації корейців України. В новий голос заявили про себе німецька, польська, дагестанська та інші національно-культурні спілки Харкова.

Останнім часом у етнополітику ввійшов новий термін, який побутував за часів загарбницьких воєн та колоніалізму – “етнічна чистка”. Цей феномен визначають як різновид етноциду, характерний для тоталітарних режимів – знищення фашизмом євреїв, депортація сталінізмом цілих народів, масові репресії цього ж народу. Етнічні чистки спостерігалися протягом усього ХХ століття. Так, після греко-турецької війни відповідно до умов Лозаннського мирного договору 1923 року з Туреччини до Греції виїхало 1,25 млн. греків, а з Греції до Туреччини – 370 тис. турок. Після другої світової війни до Туреччини переїхала частина турок із балканських країн (з Югославії – 300 тис., з Болгарії – 150 тис.), а значна частина греків, болгар та боснійців – відповідно, до своїх етнічних батьківщин. Тяжка доля судилася турецьким вірменам. Унаслідок злочинного геноциду 1915 – 1922 років з боку турецької влади було фізично знищено до 1,5 млн. з приблизно 2,5 млн. вірмен, решта були змушені тікати до інших країн. Узагалі на початку ХХ ст. національні меншини в Туреччині (в сучасних кордонах) складали близько 40 % населення. Протягом першої чверті століття було примусово депортовано або знищено фізично більшість вірменського та грецького населення.

Особливості сучасних етнічних чисток полягають у наступному. По-перше, вони мають місце в новоутворених країнах, які проголошують, ніби, демократичний шлях свого розвитку, але за умови витіснення інонаціонального населення з країни. Так, напередодні розпаду СРСР сотні тисяч вірмен перед небезпекою терору і фізичного знищення вимушені були покинути Азербайджан, відповідно, азербайджанці – Вірменію. Підґрунтям для етнічних чисток стали взаємні претензії на Карабах та релігійна несумісність. По-друге, новоутворені країни на терені Радянського Союзу та Югославії прагнули проголосити свій суверенітет у кордонах, які існували у

федерації для визначення національно-територіальних одиниць. Проте деяка частина інонаціонального населення, переважно представників імперської нації, не погодилась залишатися під владою нації-держави (Придністров'я в Молдові, сербське населення в Боснії, Хорватії, Косовому). По-третє, проголошення колишніх автономій, що входили до складу союзних республік, таких, як Південна Осетія, Абхазія, республіками з безпосереднім підпорядкуванням Москві і суб'єктами СРСР спричинило й спричиняє сьогодні криваві сутички і численні жертви.

Етнічні чистки, спричинені при розпаді Югославської соціалістичної федерації набули світового розголосу і втручання громадськості світу.

За даними ООН, на початок ХХІ ст. у світі наявні понад 20 великих вогнищ напруженості та збройної боротьби, в основі яких є етнічні причини й геополітичні чинники. Серед них і воєнний конфлікт у районі Африканського Рогу між Ефіопією (населення 5,3 млн. осіб) та Еритреєю (3,8 млн. осіб), який має давні міжплемінні корені.

Прагнення до створення незалежної держави існувало в Еритреї протягом усього багаторічного перебування цієї провінції (як автономної території) у складі Ефіопії. І ще більше посилювалося після повалення імператора Хайле Селасіє в 1974 році та початку будівництва в цій країні соціалізму, який активно культивувався соціалістичною співдружністю, і насамперед СРСР. Еритрейські сепаратисти, як тоді їх називала радянська пропаганда, розпочали воєнні дії проти центральної влади. За часів “холодної війни” їм, звичайно, надавали допомогу країни Заходу та Китай. Багаторічна війна, яка забрала життя десятків тисяч місцевих мешканців з того й іншого боку, сотень кубинських військових, направлених Фіделем Кастро до Африки захищати соціалізм, а також радянських військових радників, завершилася виходом Еритреї зі складу Ефіопії і проголошенням у травні 1993 року незалежної держави.

Нині триває боротьба між Ефіопією та Еритреєю за встановлення “справедливих кордонів”. Навесні 1999 року у кровопролитних боях з обох

сторін брали участь танки, бронетранспортери, важка артилерія та авіація радянського виробництва. За твердженням російської газети “Комерсант” від 12-го лютого 1999 року еритрейці, користуючись послугами Росвооруженія, придбали на суму майже 100 млн. доларів сучасного озброєння, а ефіопи уклали контракт вартістю 160 млн. доларів із Промекспортом на постачання сучасної авіаційної техніки з Росії. Як стверджується в цьому джерелі, обом країнам бракує досвідчених пілотів, тому не можна виключати варіант, коли літаками керуватимуть найманці: після спалаху конфлікту до ефіопського посольства в Москві почали телефонувати російські пілоти і пропонувати свої послуги.

Утім, використання міжетнічних конфліктів з політичною метою містить небезпеку для нового світового ладу. Етнічно однорідна держава – виняток, і спроба створити мононаціональне суспільство, привілеї, скажімо, лише для певної етногрупи чи для титульного етносу не слугуватиме прикладом людського виміру етнополітики та, безумовно, спричинить конфліктогенну ситуацію. Проблема творення розумного світового ладу стає надзвичайно пекучою. Окрім толерантності, у міжнаціональних відносинах має бути і нетолерантність, тобто для запобігання потенційним жертвам необхідно застосовувати певний елемент “сили”, “примусу”, надійних компонентів права

Проте, як зазначають Г.І.Каганець і В.С.Щербина, глобальні тенденції до розпаду імперських і поліетнічних політичних утворень набувають обертів і стають незворотними. Процес дезінтеграції супроводжується посиленням соціального і політичного хаосу, зростанням жорстоких і кровопролитних збройних конфліктів, збільшенням потоків біженців. Сорок років тому, на початку “холодної війни” у світі налічувалося 2 млн. біженців. Згідно з даними Верховного комісаріату ООН з питань біженців, у 2006 році переміщених осіб нараховувалося 19,7 млн. Це майже у вісім разів більше, ніж двадцять років тому. У 2007 році їх уже нараховувалося 27,5 млн., на початок 2010 р. прогнозується до 50 млн. Як бачимо, проблема шляхів і

методів розв'язання конфліктів у етнополітиці актуалізується, а становлення і прогрес національної держави не є безконфліктним процесом, і в Україні так само.

Складність геополітичного становища в Україні зумовлена тим, що південно-східні її регіони знаходяться в зоні підвищеної етнополітичної конфліктності, котра входить до “великої євразійської дуги етнополітичної нестабільності”. Ця дуга простягається від Північної Ірландії до Шрі-Ланки, проходячи через Іспанію (землю Басків), колишню СФРЮ (Боснію і Герцеговину), Молдову (Придністровську та Гагаузьку республіки), Південь і Схід України (Крим та Донбас), Південь Росії (Чеченську республіку та весь Північний Кавказ), Грузію (Абхазія), Азербайджан та Вірменію (Карабах), Туреччину та Ірак (курдські провінції), Ізраїль (Палестинська автономія), Афганістан та Індію.

Аналізуючи конфліктогенний потенціал “дуги нестабільності”, О.В.Картунов, В.Г.Кремінь та О.О.Маруховська вказують, що вона певною мірою балансується консенсусним потенціалом іншої дуги – “північно-східноєвропейської етнополітичної дуги стабільності”. Остання простягається від Ісландії до берегів Волги, проходячи через Скандинавію, Бельгію, ФРН, Швейцарію, Австрію, Чехію, Україну (її західні, північні та центральні області) та європейську частину Росії. У зазначених регіонах “дуги етнополітичної стабільності” відсутня гострота етнополітичних конфліктів. Та все ж над безпекою багатьох поліетнічних країн світу, зокрема, України, “дамкловим мечем” висить потенційна загроза етнополітичної нестабільності, яка посилюється спробами деяких сусідніх країн розіграти “етнополітичну карту”. Зазначені автори слушно наголошують на необхідності виокремлення етнополітичної сфери національної безпеки та розроблення самостійної концепції етнополітичної безпеки, впровадження в життя якої сприятиме запобіганню ескалації етнополітичних конфліктів та зміцненню етнополітичної стабільності українського поліетнічного суспільства.

Перелік питань для самостійного опрацювання

1. Поняття міжетнічного конфлікту.
2. Проблемні поля суперечностей в етнонаціональному розвитку поліетнічного українського суспільства.

Перелік проблемних питань

2. Позитивні та негативні чинники впливу етнополітичних процесів на розвиток суспільства.

Список використаної літератури

7. Куц Ю.О. Етнополітичні процеси в сучасній Україні (управлінський аспект). – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002.
8. Куц Ю.А., Анциферова Н.Г. Национальные определяющие государственного строительства: Моногр.. – Курск: Изд-во КИГМС, 2006.
9. Надолішний П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: Етнонаціональний аспект (теоретико-методолог. аналіз): Моногр. – К.; О.: Вид-во УАДУ; Астропринт, 1999.
10. Пірен М.І. Етнополітичні процеси в сучасній Україні. – К.: Вид-во УАДУ, 1999.
11. Ребкало В.А., Обушний М.І., Майборода О.М. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: – К.: Вид-во УАДУ, 1996.
12. Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю. Етнодержавознавство: Теоретико-методолог. проблеми: Підруч.: – К.: Ін-т держави і права ім. Корещького, 2001.